

БАГРЯНИЙ ХРЕСТ

Випуск: 147

СЕМЕН ОРДІВСЬКИЙ

БАГРЯНИЙ ХРЕСТ

ІСТОРИЧНА ПОВІСТЬ ІЗ 1657 РОКУ

2. видання

І 9 5 9

Сойм зібрався в Чигирині другого дня жовтня 1656 р. На соймі цім — як доносили своєму урядові московські воеводи — "всі полковники, осавули й сотники складали собі взаємно, проміж себе, присягу, що коли хтонебудь на них наступатиме, то вони проти того ворога всі, як один муж, вмісті стояти будуть'.

Акти Юж. и Зап. Рос. III. ст. 551—2: "отписка Бутурлина сь извистіями о бившемь сейми вь Чигирини".

ПЕРЕДМОВА

Сягнути до джерел козацького, кажучи сьогоднішніми словами, П-го відділу, коли могутній ум Великого Гетьмана Богдана творив "Козацьку Державу — Україну" — річ незвичайно важка. Праця ця вимагає не тільки величезного знання і великої, мусимо тут признати, сили уяви, але й в старих споминах і описах мусить автор просто вишукувати те, про що дуже рідко писалося, а то й згадувалося, оттак, між іншим, між стрічками. Щойно новіші історики (як ось В. Липинський) розгорнули перед нашими очима наше славне минуле, саме з цього боку, з якого воно найцікавіше й найбільш принадне.

Повість "Багряний хрест", що ось даємо нашим Читачам, старається відтворити — тут мусимо признати на похвалу авторові — правдиві історичні події, які попереджували наглу смерть, цей один з найбільш трагічних ударів для нашої державності, Великого Гетьмана Богдана Хмельницького. Особи, які беруть участь у ході подій цієї повісті, не видумані. І литовсько-руський шляхтич Прокіп Верещака й князі Четвертинські чи Пузина — всі вони служили своїй батьківщині Україні й своєму гетьманові, служили чесно, вірно й щиро. Як впевняють нас старі документи та записки істориків, Прокіп Верещака, герой нашої повісті, був справді шефом розвідного відділу Гетьмана Богдана Хмельницького.

Головною заслугою повісті, що її даємо нашим Читачам, є те, що вона відкриває перед нами такий зовсім нам

невідомий, а такий цікавий світ. Автор "Багряного хреста" перший пробує дати українському загалові історичну сензаційну повість, повість, основу на українській історії, повість про змагання цих українців, яких імя присипав попід забуття. Те, що існували в нас "Фрайляйн Доктори" 300 літ тому, те в нас може тільки розбудити пошану й честь для тих людей, які, не входячи в історію, творили її, які, залишаючись невідомими, формували хід подій і випадків.

"Багрянний хрест" — це другий твір молодого автора. Вперше виступив він з історичною песою з часів зруйнування Січч п. з. "Лицарі ночі"

Р е д а к ц і я

ТІНИ ЧЕРЕМХИ

Гвардист випрямився. Гетьман швидко пройшов двері й сходами зійшов униз, в город. У вікна гетьманської палати стукав рахманний ранок. В городі стояла тиша, тільки крізь вікна гетьманської палати світла свіч боролися зі світлом тьмяво-сходячого сонця.

Квіття черемхи пахло задушливо. Гетьман поступив кілька кроків і глибоко віддихнув. Стало легше. Від кількох місяців не міг довго сидіти на одному місці. Щось душило його. Важкі, тверді його груди швидко піднімалися, а серце стукотіло. А так хотілося довести діло до кінця, побачити те, що тільки в снах бачив, за чим чугунними ногами банував.

— Ще трохи! Ще трохи! — шепнув до себе й глибоко віддихнув.

Крізь вікно гетьманської палати мигнула тінь, проховзнула по білому пісочку стежки й зчезла.

Гетьман оглянувся.

— Семигородські послы раду радять — всміхнувся. — Лютш і Себеші порозуміваються.

— Втішиться Ракочі. Ще треба Богуша Радзівіла зробити князем случьким і новгородським воеводою. Швецький король на те піде. І проти Москви повстане балтійсько-чорноморський союз, сила, якої не переможе світ. Швеція, Прусія, Україна, Семигород, Молдавія, Волощина й Литва!

— Пруський князь Фрідріх Вільгельм вже підписав з Україною договір, Юрій II. Ракочі йде на Польщу, Карло Густав, король швецький заволодіє правобережжям Балтійського моря, а Литва Богуша Радзівіла. Хто тоді посміє сягнути рукою по Україну?

Легкий вітерець пробіг по квітті черемхи й воно з тихим леготом сплило під ноги гетьмана.

На обличчі в гетьмана появилася усмішка, ця сама усмішка, коли він прочитав в листі від султана Могамеда IV, що він “Князь Русі” є “славою монархів християнських”.

Поволі обернувся і глянув на небо.

Білі краї хмар мережав хтось золотом, а блакить неба щораз то більше яснів.

Захотілося поїхати кудись і відпочати. — Може в Суботів? — мигнула думка.

Сплеснув у руки.

Сходами з палати плигнула тихо тінь і спинилася побіч гетьмана.

— Браницький? — спитав тихо гетьман.

— Так, Ваша Ясновельможносте! — ще тихше відповіла тінь.

— Браницький, вели приготувити мені коня. Їду в Суботів.

Тінь вклонилася.

— Але без нікого! — шепнув з натиском. — І якби хтось питався про мене, так скажи, що я ляг спочити. Розумієш?

— Так, Ваша Ясновельможносте. А може однак...

Гетьман бачно вдивився в тінь.

— Що може?

— Може я... хоч здалеку... поїхав би за Вашою Ясновельможністю...

— Не треба! Йди! Коня приведеш мені сам!

Тінь вклонилася низько й зeszла під квітником.

Гетьман поволі випрямився. Духота підступала до горла, а в грудях немилосердно застукотіло й прорвалось.

Хвилину стояв неповоротно.

— А може не їхати?—мигнула думка.—Може краще лягти й відпочати. Адже ж щойно почали зїжджатись... А скільки ще їх буде... Вже прибули швецькі послы й послы Ракочого, а ще трьох послів з Молдавії, трьох з Волощини, ну й посол польського короля.. З кожним треба про щось інше говорити. Може краще не їхати...

За квітником почувся стукіт. Хтось вів гетьманського коня.

Гетьман поволі підступив кілька кроків. Кінь підніс здалеку голову й тихо, радісно заїржав.

Ще кілька кроків, живіших, швидчих: біля гетьмана був його найкращий приятель, що шовковими ніздрями торкався його обличчя і тихенько іржав. І гетьмана наче не було, на місці гетьмана стояв запорожець, для якого кінь був найдорожчим скарбом, єдиним другом і найлюбішого вбило — і показав рукою довкруги.

— Ваша Ясновельможносте! — хотів щось сказати Браницький.

Гетьман був уже в сідлі. Кінь застриг ухами, підніс гордо розкішну голову, грива розсипалася

по стрункій, мов у лебедя, шиї і рушив з копита. А за ним, неначе навздогін, посипалися пелюстки черемхи.

Поблизький Суботів, окутаний в ранній туман, спав. Гетьман виїхав на чигіринський шлях і зір його спинився на обрію, де туман змагався зі сонцем.

— Плуг мусить перемогти степ, плуг... — подумав гетьман. В своїй уяві побачив він численні хутори своїх полковників, отаманів, козацької шляхти, яка на кожний зазив готова була своїми грудьми оборонити батьківщину перед ворогом, яка кожної хвилини готова була здавити цей вогонь, що його підкладали й розярували в серцях безчисленної черні московські шпигуни.

— Плуг мусить перемогти, а з плуга зродиться меч, якого ніхто не переможе. З плуга вийде перемога, бо тут на цих степах не встоїться ніхто. Свій чужого задушить, а свого зїсть.

І очі гетьмана, хоч як хотіли побачити якийсь маленький, найменший хутірець — не бачили нічого. Очі гетьмана ховзалися по гладкому, як килим гостинці, по мягкій, мов ковра траві. Спинитися на чому не було.

— А поки тут зродиться життя, поки тут зацвітуть хатки, поти Україна мусить мати поміч від других. Від себе не буде помочі, хіба тільки шкода. За мало нас проти цієї черні, проти цього моря, що хвилює, гуде, рине, все нищить, але ніщо збудувати не може. Нас замало.

Кінь ступав поволі, повагом. Гетьман схилив

голову й думав.

— Україна матиме поміч. Як швецький король довідався, що я підписав договір зі семигородським князем, поспішився підписати “вічний союз” з Ракочим. А між Карлом Густавом, королем швецьким і курфюрстом бранденбургським Фрідріхом Вільгельмом, договір уже підписаний. Король швецький дістане Поморя, королівську Прусію, Курляндію, Ліфляндію, Семигалію, Плоцьке й Мазовецьке воєвідства, частину Литви й частину Білорусі аж до воєвідства Полоцького й Витебського. Решту Литви, як окреме князівство дістане князь Богуслав Радзівілл. Бранденбургський курфюрст дістане цілу Великопольщу, цебто Познанське, Калішське, Ленчицьке воєвідства, а Ракочі Краків Малопольщу. А справу наших земель Річипосполитої і південної Білорусі вирішимо разом зі швецьким королем. І Україна матиме союзників, матиме поміч.. поки... побіч цього гостинця не зацвітуть мальви...

Кінь гетьмана легко здригнувся і порскнув.

Гетьман підніс голову й поневолі сягнув за пояс, за рукоятку кинджала. Тінь якась плила назустріч.

Кінь спинився.

На дереві черемхи, недалеко гостинця, куди вела дорога в Суботів, висів труп.

Гетьман бачив його докладно. В сходячому сонці ярко зазначувалася перекривлена голова вішельника. Пів нагий, холітався легко, а на його голову спадав квіт черемхи.

Кінь переступав з ноги на ногу й порскав. Геть

ман підїхав трохи в бік, поплескав коня по шиї і поволі зліз з коня. Кінь знову порскнув.

— Що ж, ти, друже, ще цього не бачив? — в голос сказав гетьман.

Поволі підійшов до дерева. Вішальник висів низько. Просто дивно було, що ноги його не торкалися землі. Видно було, що хтось здер з нього одяг і стягнув чоботи.

Гетьман оперся об пеня і швидким рухом кинджалу перетяв шнур. Труп важко звалився на землю.

Гетьман нахилився і поволі обернув голову вішельника. На висках застигла кров. Ціле обличчя було подряпане й в крові. А крізь пошматовану сорочку видно було потовчене тіло.

Обличчя було знайоме.

Гетьман насупив брови й нахилився ще більше. Крізь густу сітку морщин чола пробігали різні призвища, десятки, сотні, тисячі, аж врешті одно з них задержалося в пам'яті гетьмана.

— Торговицький!

— Так, це був Торговицький. Цей сам вірлий ніс, гостро зазначені щелепи, ці самі широкі уста, затиснені від болю. Торговицький! Але ж що ж він тут робив? Біля Чигирини? Куди їхав? І хто його повісив?

Гетьман випрямився і оглянувся. Кругом було тихо й спокійно. На безхмару синьву неба виплило сонце, туман щез. Ген далеко-далеко майорів Суботів.

Кінь уважно дивився на гетьмана. Стояв о-подалик і не ворохнувся. Але його ніздря швид-

ко рухалися і вухами стриг полохливо.

Гетьман поволі перехрестився. Дивився на неповорухне обличчя Торговицького й уста почали шептати: “ослаби, остави, отпусти, Боже — —”

Кінь голосно заіржав.

Гетьман перервав молитву й бачно оглянувся довкруги. Здалеку на гостинці майоріла якась точка, маленька, дрібна, що швидко на очах росла й нагально зближалася.

Вершник якийсь летів до Чигирина.

Гетьман щераз широко перехрестився, назгор-
тав руками трохи пелюсток черемхи й кинув на об-
личчя трупа. Відтак поволі підійшов до коня, по-
глянув, чи є в сідлі пістолі, витягнув одну, уваж-
но її оглянув і повів коня з гостинця трохи в бік.
Сам станув за конем і бачно глядів за вершником.

Вершник швидко посувався. Кінь садив ско-
ками, а за плечима вершника наче хоругов розви-
валася чорна кирея. Сам схилений на шию коня,
стрілою мчав вперед.

— Чорнокерейник! — подумав гетьман і вий-
шов зза коня на гостинець, все ще тримаючи пі-
столю в руках.

Стрілою летів вершник, не зважаючи, що на
гостинці хтось стоїть. Хотів видно перелетіти по-
біч, та гетьман підніс високо пістолю і стрілив у
воздух. Вершник стягнув уздечку. До сонця за-
миготіла шабля і в цій же хвилині, ще в бігу,
вершник скочив з коня і з голою шаблею спи-
нився кілька кроків перед гетьманом.

— Ваша Ясновельможносте! — прошепотів
здумілий вершник, забуваючи зійняти шапку з

голови. — Тут? Тепер?

— Я здалека вже пізнав вас, князю! — всміхнувся гетьман. — А щоб такий друг, як князь Пузина, не гаїв непотрібно часу, так я виїхав йому назустріч! — знову всміхнувся гетьман, ховаючи пістоль за пояс.

— Вибачте, Ваша Ясновельможносте, далекі я не сподівався такої зустрічі! — вибачався Пузина, ховаючи шаблю і низько кланяючися.

— Повірте, що я теж! — хитнув головою гетьман і обернувшись підійшов до свого коня. — Але — продовжував розмову — добре, що вас стрінув, то вертатимем назад разом у Чигирин.

Легко скочив на коня і поволі їхав. Князь Пузина оглянувся.

— Ваша Ясновельможність самі?

— Чи ж я не обороню себе, князю? Навіщо мені охорони? От ви теж без охорони!

— Ваша Ясновельможносте, якже ж можна рівняти....

Гетьман виїхав на гостинець і спинив коня.

— Можна, князю, чому ж би не можна! Що ж то, чи ж один козак не рівня другому?

Пузина підійшов до свого коня, що стояв слухняно на гостинці й сів на нього.

Коні рушили.

— От, бачите! — сказав гетьман. — Замість в покоях розказати мені в чому діло, та й стерегтися, щоб, чого доброго, хтось не підслухав цього, що ми говоритимем, ми поговорим тут. Воно й краще й приємніше.

— Слухаю, Ваша Ясновельможносте, тільки я

трохи й провинився.

— Провинився? — здивувався гетьман. — Щось воно мені не хочеться вірити. Та ще й ви! Таж в “чорнокирейників” немає більш пильного, як князь Пузина. Це мені вже давно Верещака говорив.

— Надто ласкавий для мене, Прокіп, Ваша Ясновельможносте, та я таки Вашій Ясновельможності кажу щиро, що провинився. Врешті, Ваша Ясновельможність вже певно й самі знають в чому річ. Розказати мусів уже все Торговицький. Ми бо назначили стрічу в Чигирині — —

Кінь гетьмана, стягнений уздою, станув дуба.

— З ким ви умовились? — різко задзвеніло в повітрі. — З Торговицьким?

Пузина теж здержав коня.

— Так, Ваша Ясновельможносте, з Торговицьким — сказав поволі.

— Завертай коня! — впав приказ.

Завернули назад і мовчки їхали.

Пузина не відзивався. Бачно дивився на гетьмана, який з насупленими бровами й стягненими устами поволі їхав.

— Де Верещака? — спитав по хвилині гетьман.

— В Чортовій Балці, Ваша Ясновельможносте. Саме назначив на сьогодні стрічу нам усім, бо ми з Торговицьким мали стрінутися у Вашої Ясновельможності...

— А куди їздив Тарновицький?

— В Пинськ, Ваша Ясновельможносте. По скільки я знаю, там усе поладнане, врешті Торго-

вицький мав усе Вашій Ясновельможності розказати, а відтак по приказам Вашої Ясновельможності й Вережака — —

Гетьман спинив коня і витягнув руку.

— Під цим деревом лежить Торговицький — промовив поволі.

Пузина не розумів.

— Погляньте! Я вже його бачив. Тільки злізьте з коня, щоб не потолочити слідів.

Пузина зліз з коня і підійшов до дерева. Хвилину роздивлявся уважно, став на колінах, приглядався і врешті вернувся до гетьмана.

Гетьман пильно дивився на нього.

— Ну й що ж?

— Коли Ваша Ясновельможність це завважили? — відповів питанням на питання.

— Недавно. Він висів на дереві. Я його від-
тяв.

Пузина мовчав.

Гетьман глянув довкруги.

— Поїдете зі мною? — спитав.

— Дозвольте, Ваша Ясновельможносте, що я тут залишуся. Приглянуся слідам.

— Добре! Я вертаюсь в Чигирин і пришлю вам козаків.

— Дякую, Ваша Ясновельможносте!

Гетьман обернув коня і поскакав у Чигирин.

Пузина вернувся під дерево. Уважно оглянув сліди довкруги трупа. Приглянувся столоченій траві, обернув трупа горілиць і стягнув сорочку. Тіло було потовчене, де-не-де в крові. Кожне місце розглядав уважно. Відтак розглядав сорочку. Вдяг-

нув знову сорочку й обійшов довкруги дерево. Видно було кільканадцять слідів. Трава була столочена босими ногами.

— Чернь вбила — подумав і нагло здригнувся.

У стіп дерева лежали дві галузки, зложені навхрест. Став навколішках і почав пильно їм приглядатися. Так, їх хтось в цей спосіб зложив. Це не було випадкове. Ще можна було добачати, як хтось ногою насунув одну галузку на другу, в тому місці була здушена земля. Пузина нахилився ще більше: це хтось босою ногою зрушив землю, не чоботом. Підніс галузку до очей: на ній прихгло кілька крапель крові.

— Хто це зробив? Для кого це знак?

— Чернь схопила Торговицького й повісила. Завіщо й з якої речі, про це мабуть ніколи не дізнаємося. Він, щоб сказати щось, зробив ще перед смертю цей знак галузками: хрест, на ньому кров... багряний хрест.. Але що він значить? Що важного віз Торговицький? Яку вістку мав передати? Про це хіба знатиме Верещака! Але як дати знати?

Приглядався слідам. Один на другому, незугарні, великі.

— Тільки чернь — подумав.

Поволі підняв одну й другу галузку, витягнув за пояса платок і уважно сховав галузки в платок. Відтак підійшов до коня, що спокійно стояв на гостинці, повів його на траву й скинув уздечку. Кінь почав пастися. Пузина подивився на сонце й неначе рішився на щось, пішов по слідах.

Маленька долина, а відтак гайок неначе Тут

сліди вривалися. Звогчена ранною рососою трава підіймалася і годі було доглянути слідів. Пузина навмання ішов далі. Перейшов маленький гайок, кілька кущів і спинився. Куди ж тепер іти? Ні сліду якоїнебудь оселі, якогонебудь життя. Завернути назад? Може воно й краще! Пождати козаків, що їх обіцяв прислати гетьман і щойно з ними поїхати в розшуки. А так, самому? Ну й хто поховає товариша?

Завернув назад і нагло спинився. В гайочку під кущем хтось спав. Голову схилив на руку й півлежачи, пів-сидячи, сопів. Пузина навшпильках підійшов ближче. Мужчина простоволосий, шаравари з грубого полотна, сорочка розхрістана на грудях. Обличчя не було видно.

— Хтось з черні!

Пузина приступив ближче й торкнув ногою сплячого.

— А гей, ти! Вставай-но!

Мужчина протягнувся, голосно зівнув, підвів голову й вирячив очі на Пузину.

— А чого мені вставати? Га?

Князь Пузина очам своїм не вірив.

— Четвертинський! А ти звідкіля тут взявся?

Четвертинський ще раз голосно зівнув і протягнув здоровенні, довгі ноги.

— А чи я питаю твою милість, якого ти біса шляєшся по ночах?

Пузина сів побіч Четвертинського.

— Та яких ночах. День як бик, а ти ще ніч згадуєш. А ти бачив Торговицького?

Четвертинський спокійно хитнув головою.

— На дереві? Бачив!

Пузина скипів.

— І ти це так спокійно говориш?

Четвертинський протягався.

— А ти думаєш, що де скінчиш? Може на пуховому ліжочку, в обіймах жіночки? Ще добре, як на дереві повиснеш. На палі гірше й довше!

— Знаєш, хто його повісив?

Четвертинський вигідно сів на землі й витягнув люльку й капшук.

— Якби я докладно знав, то я тут не сидів би. А врешті немає тут багато чого думати. Ось що його вбило — і показав рукою довкруги.

Пузина не зрозумів.

— Як то? Що?

— Степ його вбив. Ця сила, що в степу криється.

Пузина хитнув рукою.

— Не степ, а чернь.

— А чиж це не одно й те саме. А де може гуляти чернь. Чи буде це чернь, вдягнена так як ти, братіку, чи так як я — всеодно. Степ завжди тільки чернь зродить.

— А з якої речі ти до черні пристав?

— Я?

— Та поглянь на себе.

Четвертинський всміхнувся.

— Це бачиш, вовк овечу шруку натягнув. Часом воно треба трохи з народом поговорити...

Пузина всміхнувся і вмовк. Четвертинський поволі тягнув свою люльку, вдивляючися в далечінь.

— Бачив Хмельницького? — спитав по хвилі Пузини.

В кількох словах розказав Пузина цілу пригоду.

— І я вибрався туди, де ти мабуть був.

Четвертинський хитнув головою.

— Був. Та шкода нам туди йти. Я навіть чорну кирею скинув, щоб помстити смерть Торговицького, та вдвійку не дамо ради. Треба більшої сили. А скільки Хмельницький козаків пришле?

— Не сказав.

— Та й з ними не варто йти, Якби Верещака був тут, то може би й вибрався, але так, то важко. Ну, то ходім назустріч козакам. І так тут нічого робити.

Встали й поволі йшли в напрямі гостинця. Біля коня Пузини стояли козаки й ждали.

— О, то нас вже ждуть! Поспішився гетьман! — здивувався Четвертинський. — Слухай, Юрку, як з козаків ніхто не впізнає мене, так не кажи їм, хто я.

Козацький старшина побачив, що вони йдуть і звернув до них конем.

— Ви від пана гетьмана? — спитав Пузина.

— Так, ваша милість! Пан гетьман звеліли мені явитись до ваших послуг.

Пузина показав на дерево.

— Там під тим деревом лежить мертвий хорунжий Торговицький. Візьмете тіло й завезете в Чигирин.

— Чи ваша милість доручить щось сказати пану гетьманові? — спитав старшина.

— Ні, або — й тут Пузина хвилину надумувався — або скажіть пану гетьманові, що я сам приїду в Чигирин подякувати йому.

Старшина вклонився.

Пузина звернувся до Четвертинського.

— А ваша милість, князю, куди прямує?

— Моя милість бе чолом твоїй милості, бачучи, в яких ти ласках у гетьмана. А міжтим ти сідай на коня і їдь в Чортову Балку, щоб разом з Верещакою розчовпати загадку хреста.

Пузина з подивом глянув на Четвертинського.

— Ти вже знаєш і це?

Четвертинський сердито віддуп губи.

— Ти рішуче забагато думаєш про себе! Як то чи я знаю? Таж я перший побачив цей хрест, перший ним поцікавився і вже не тільки трохи догадувався, але й трохи розчовпав, а ти дивишся, що я щонебудь знаю!

Пузина всміхнувся:

— А чому ж ти нічого мені не говорив? Чому ти залишив усе так, як було й навіть вістки в Чигирин не післав?

— Бо знав, що такий телепень, як ти, приїде й все це за мене зробить! — відрубав Четвертинський.

Пузина вскочив на коня.

— Ну як так, то все в порядку! Прощай! А що сказати Верещаці?

Четвертинський глянув бачно на Пузину:

— Скажи йому, голубе, що присяга, яку підписала милостива шляхта пинська на вірність гетьманові Хмельницькому й вічну злуку з Україною.

враз із смертю Торговецького щезла.

Пузина зжахнувся.

— Так Торговицький??

— ...віз цей незвичайно важний документ зі собою — докінчив Четвертинський.

— Боже ж ти мій! — мало не зойкнув Пузина.

— Замість документу залишив Торговицький хрест.

— Багрянний хрест! — шепнув Пузина.

— Багрянний? — спитав Четвертинський. — Чому багрянний?

— На галузках була засохла кров..

— Кров... -- призадумався Четвертинський і поволі повторив: — Кривавий хрест.. багрянний хрест... Це вже щось є! Гм! Кривавий...

Швидко звернувся до Пузини:

— Прощай, Юрку! Скажи Верещаці, що йду шукати кривавого, або багряного хреста... Найдучого, мушу найти! За два тижні ждять мене в Чортовій Балці. Прощай!

І не обертаючись пішов швидко ліворуч.

II.

В КОРШМІ ПІД “СИВОЮ КОБИЛОЮ”

Чаркували аж любо. Високий, огрядний козак, якого два другі звали Прокопом, що хвилини вихиляв чарку меду й звертаючися до коршмаря, співучим голосом кликав:

— А налий мені цього кобилячого — —

— Прошу дуже, як ласка панська! — усміхався підлесливо коршмар і біг наливати чарки, при чому поли його халата роздувалися, як паруси корабля.

Другий сухорлявий козак, завжди в цьому ж моменті, коли коршмар із боклажками наливав меду, прижмурював ліве око й остерігаючи говорив:

— Чи не буде забагато, Прокопе, чи не буде забагато?

Прокіп віддував повні, соковиті уста й грімко кликав:

— Для кого забагато? Для кого? Для литовського шляхтича Прокопа Верещаки?

І сильно долонею бив у стіл, аж кубки дзвеніли й мід'ю солодкими каплями прискав по столі.

Мляскав губами коршмар, дивні світла світилися в його очах, коли чув прізвище Верещаки, але ховав ці вогники глибоко й кланяючись низенько, потакував:

— Правда, вельможний пане, свята правда! Цей мід нікому не пошкодив! Його в мене ясно-

вельжні гетьмани пють, князі ясні! Не пошкодить, вельможне, ясне панство! Чи не так, ваша милість?

Третій козак, низький, похмурий, до якого звертався жид, не говорив нічого, тільки, коли коршмар вибігав до другої кімнати, він трівожно оглядався довкруги і дивлячися на розгорячені обличчя своїх товаришів, бідькався:

— Що воно буде далі? Господоньку, що воно буде?

— Тихо! — картав його цей, що його Прокопом називали, і далі голосно розправляв:

— А коли ми вирушили з князем Радвізілом в похід, кажу я до нього: Слухай, братіку, погано ти робиш, що розводиш таку історію з Москвою. Москва нам брат і не треба проти неї ворогом стати...

— Москва брат! Що брат, то брат — вигукував сухорлявий та підносячи чарку до уст, питав:

— А чи не буде забагато, Прокопе, як ти думаєш, серце, братіку мій, чи не буде забагато?

— Пий, Гей, ти сива кобила, ходи-но сюди та долий нам свого кобилячого...

— А була в Радзівілла бранка! Ой, друзі мої, не бранка, а сонічко ясне, весна красна, мід солодкий. Та я і кажу до свого пана — то значить до свого друга: знаєш ти що, братіку? Не ловко воно якось кидати брата нашого самого на поталу очей діявольських, жіночих — — —

— Що то буде, що то буде? — бідькався третій козак.

Цей, що його звали Прокопом, оглянувся до-

вкруги. Сиділи самі. Коршмар вийшов кудись, а крізь маленьке віконце на долівку, заходяче сонце кидало своє останнє проміння. Другий стіл, побіч, стояв порожній.

Прокіп нахилився до товаришів:

— Слухайте! Довго ми будем ждати? А як вони ще й сьогодні не прийдуть. Що тоді робитимем?

Другий козак хотів щось відповісти та туг двері рипнули й ввійшла наймичка.

Прокіп гримнув кулаком в стіл.

— (От і наша бранка розкішна! Ануко, серденько, ходи-но сюди, голубко, скажи нам дещо на вушко!

Наймичка уважно розглянулася довкруги й підійшла до столу:

— Вашності бажають собі?

Прокіп гукнув:

— Меду!

Та тут не дала йому наймичка докінчити і нахилившись до обличчя козаків, шепотом крикнула:

— Стережіться! Коршмар післав слугу по Москалів!

Обличчя всіх трьох козаків нагло видовжилося в смертельному здивуванні.

— По москалів? — спитав сухорлявий. — А звідкіля ж їх тут візьме? Де ж вони?

Наймичка щераз оглянулася.

— Москалі тут недалечко. Про них ніхто й не відає. А вдягаються вони, як козаки й тут сходяться. А вас шукають.

І наймичка тицьнула пальцем в Прокопа.

— Сохрани Боже! — верескнув низький козак та схопився на рівні ноги.

Прокіп вхопив його за контуш.

— Сиди, собаче кодло, на те ми тут! — гнівно засичав, а відтак звернувся до наймички:

— А звідкіля ти знаєш це? — спитав.

По високому чолі наймички пробігла морщина гніву й щезла в очах.

— Звідкіля знаю, не ваше діло і перестерігаю вас, ось і все!

Прокіп присунувся ближче й рукою сягнув до обличчя.

— Ну, ти не гнівайся, щебетушечко...

Наймичка злегка відсунула його руку.

— До пестоців візьмете собі кого іншого. Не час тепер на те. Старайтесь якнайшвидше відстатись звідсіль.

Але мід розгулявся на добре в жилах Прокопа. Вхопив за стан наймичку й посадив собі на колінах:

— Що буде, то буде, а ти тепер наша!

Наймичка зручно вивинулась з його обіймів і опершись об другий стіл з неабиякою ненавистю глянула на козаків та на Прокопа:

— І ви зветесь Прокіп Верещака! Тьфу, на такого лицаря! — і обернувшись швидким кроком відійшла.

Прокіп ніяково глянув на своїх товаришів:

— Що воно таке? Ви бачили?

Але козаки нічого не бачили. Один з них стояв коло вікна й уважно заглядав крізь нього, а другий опер голову на руки й повторяв в одно:

— Господоньку, що воно тепер буде, що воно тепер буде?

Прокіп потер рукою чоло.

— Може воно справді якось не ловко було? Що воно таке: панянка вона, чи наймичка? А я не шляхтич?! А може не треба було так робити. Може воно не по лицарськи? Ну, й що ж такого сталося? Посиділа трохи на колінах і пішла собі. Чи це такий великий гріх?

Другий козак підійшов до нього:

— Гей Онисиме, не тут біда — —

Цей, якого досі звали Прокопом і нагло змінили йому ім'я на Онисим, мало не скочив зі стільця:

— Сказився ти, телепню проклятий!

— Тихо! — гримнув другий козак. — Не слід тепер в комедіянти бавитись. Бачиш сам, що лихо не жде..

— Яке лихо??

— Чув, що наймичка говорила?

— Та чув, ну то що? Велів нам його милість тут сидіти й мід пити, так яке нам діло?

— Значить, подождемо, поки нам голову з плечей знімуть, чи як?

Третій козак на ці слова закліпав очима.

— А я казав — плачливим голосом зойкнув що з нас каша буде! Ой, казав я!

Другий козак підійшов до дверей, що вели до ванькира і почав надслухувати. Там царила тиша. Навшпильках вернувся назад.

Нічого не чути. Знаєте, що, братіки? А може б ми так, довго не думаючи, й чкурнули звід-

сіль? Ге?

Як чкурнули? — майже в голос спитали обидва козаки.

— А просто, на коні й поминай, як звали! У ванькирі жида немає, гостинець вільний, так і в дорогу.

Онисим призадумався:

— Охрime, а ти як?

— Охрим підняв очі в небо й тихенько зойкнув:

— Я так, як Герасим!

Онисим рішився.

— Ну, то з Богом!

Поволі вийшов зза столу й тихенько підійшов до дверей. За ним пішли два другі козаки.

Перед дверима Онисим обернувся:

— Братіки, тільки, якби тепер нам довелося когось зустрінути, так не забудьте, що я, Прокіп Верещака, ти Охрime князь Юрко Пузина, а ти, Герасиме, князь Степан Четвертинський! Не ганьбіть слави наших панів.

— Вже досить ти наробив з наймичкою, от ганьба!

Онисим скочив:

— Хто наробив, що наробив? Що ж то, не вільно лицареві наймичку собі на коліна посадити, дурняго? за кого ж ти пана могого маєш, що навіть собі з наймичкою пожартувати не сміє?

— Та воно не наймичка була, не наймичка — мало не заплакав Охрим.

— Не наймичка! — відчинив рот Онисим. — А хтож? Герасиме, чуєш, не наймичка, каже. А

хто ж? Хто ж?

Та Герасим, замість слухати, що говорять його говариші, підійшов до дверей і слухав. І мусів щось цікаве заслухати, коли нагло обернувся до Онисима й показуючи на двері, сказав:

— Не вийдемо!

Розмова втихла.

Онисим не давався.

— Що ти верзеш? Як не вийдемо? З якої речі?

Герасим розвернув руками:

— Таки не вийдемо! От і напитали собі!

Онисим підійшов до дверей, поспробував їх раз і другий: двері зачинені.

Охрим заломив руки:

— А не казав я, що воно буде, що воно буде! А не казав я?

Онисим прикликав рукою Герасима. Натиснули двері плечима, двері не подавалися. Ще раз. Нічого.

— Та ж перед хвилиною вийшла сюди наймичка. Що ж воно таке? Чи ж то може вона зачинила?

Та на це питання, кинене в зачинені двері, не відповів ніхто. Козаки заметушились. Наче на приказ метнулися до дверей, що вели до ванькиря. Ці двері були теж зачинені.

Безрадність осіла на обличчях козаків: були в пастці.

Онисим підійшов спокійно до стола, сів за нього, налив кухлик меду, випорожнив його, обтер рукавом уста й спокійно заявив:

— Попались!

— Що попались, то попались! — зойкнув Охрим. — А все через тебе!

— Через мене! А чому через мене?

— Навіщо було так пити?

— А ти не пив?

— Та пив, бо ти велів! Але чого так було лити?

— Якто чого? Хіба ж шляхта не пє? А ми шляхту вдавали!

— Але й вдали! Ловко вдали!

— Не скигли! Будеш скигліти, як час буде на це. Тепер радьмо, як із цієї пастки видобутись?

Герасим хитнув головою.

— Легко радити! От краще подумаймо, як боронитися, коли москалі прийдуть.

Онисим встав:

— Хлопці, порядок мусить бути! Я вже знаю, що зробити. Пістолі в нас є, шаблі теж, так дорого продамо своє життя, та поки прийдеться його продати, є на це різні способи. Значить, щоб нас не заскочили: я стану біля входових дверей і пильнуватиму їх, ти, Охрime, станеш коло вікна, щоб якась наволоч крізь вікно нам бісика не пустила. А ти, Герасиме, станеш біля дверей ванькиря. Хтонебудь ввійде дверима, шаблею його в голову таї крізь відчинені двері шусть. А вже як будемо на подвір'ю то воля наша. Зрозуміли, хлопці?

Герасим похитав головою:

— Зрозуміли, та як ніхто не прийде?

Онисим не погодився на це:

— Якто, ніхто не прийде? Хтось мусить прийти!

— Мусить, не мусить. Ніхто його не змусить, тим паче ти. Не прийде й вже.

— Ну, сьогодні не прийде, завтра не прийде, але таки врешті прийде колись.

Охрим зойкнув:

— А що ж ми будем до цього “колись” їсти?

Онисим подумав, й пішов за прилавок, там стояли пляшки з різними колірними наливками, але зісти чогось не було.

— Пити є, та ба, що будемо їсти?

Герасим заспокоївся:

— Мій пан казав, що сьогодні тут прийде. А що він сказав, то святе! Прийде й визволить нас.

— А як його схоплять по дорозі?

— Князя Четвертинського ще ніхто не схопив і не схопить.

Козаки вмовкли.

Онисим взяв стілець з-за столу підставив до дверей і розсівся вигідно. Те саме зробив Герасим. Охрим підсунув стіл до вікна й сів з його лівого боку.

Хвилини минали. Козаки не говорили до себе й довкруги коршми царила тишина.

По довгій мовчанці обізвався Герасим:

— А якби ввійшов коршмар, то бити?

— Авжеж, але не на смерть.

— Чому?

— Ще нам потрібний буде.

— Та до чого? Хіба — —

— Пстт! — шепнув Охрим. — Хтось зближа-

ється.

В світлиці було темно, а на дворі теж зовсім стемніло. Чути було тільки шорох, якби хтось наближавсь.

— Хтось іде! — шепнув Герасим.

— Наготовте пістолі! — кинув приказ Онисим.

Козаки витягнули пістолі й застигли в очікуванні.

Але шорох втих.

— Нікого немає! — плачливим голосом зойкнув Охрим.

— Тихо! Може підсідається.

— Нічого не було чути.

— Хтось по подвірі ходить.

— Тихо!

Шорох повторився. Але вже ближче, начеб хтось дряпався по стіні.

— Це кіт!

— Або миша.

Онисим підплиг близько стіни і приложив ухо. По хвилині шепнув:

— Увага, хлопці! Хтось лізе по драбині на стрих. Пістолі в поготівлі!

Сам витягнув пістолю і швидко став коло дверей. Герасим витягнув теж пістолю, зате Охрим почав гарячково шукати щось за поясом. По хвилині, немов найшов те, за чим шукав і заспокоївся.

На горі загупали чиїсь кроки.

Герасим поглянув на зчорнілі сволки, неначе там шукав якогось вияснення. Але темінь огорнула зовсім світлицю.

Козаки ждали. І в тому очікуванні таїлась якась туга, якась пристрасть, а рівночасно сила й посмак цікавості. Миші, зловлені в пастку, не тільки не боялись kota, не тільки ждали його, але певні були своєї перемоги, перемоги, за яку може й заплатять кровю, але заскочити себе не дадуть.

Ніхто з козаків не писнув словечка. Навіть Охрім, що завжди зойкав, приник зовсім і ждав розв'язки.

Але розв'язка не приходила. Шорох затих і настала знову тиша. Козаки мовчали.

Десь далеко забрехала собака, крізь вікно почало пробиватись зеленкаве світло.

— Либонь сьогодні повня — шепнув Онисим.

— Так, сьогодні велів нас тут ждати мій пан — відповів шепотом Герасим.

— Коби хоч не прибув запізно! — хотів сказати Онисим, але замовк. — Не викликуй вовка з лісу, він й так прийде!

І знову зацарила тиша.

І нагло щось з грюкотом гупнуло у ванькирі, аж козаки схопилися. Крізь щілину дверей заблимає світло.

— Увага!

Пістолі насторожились. Хтось ввійшов до ванькиря й наближався до дверей.

— Герасиме, увага! Як тільки хтось ввійде, по голові його, ми крізь відчинені двері на двір. Увага!

І коли вся увага козаків була спрямована на двері, що вели до ванькиря, нагло згори між свілоками відчинилося тайне віконце, світло смоло-

скипа залило цілу світлицю, а якийсь голос закричав:

— Зложіть всю зброю на стіл, бо стріляємо! Ошелешені козаки глянули догори.

Крізь відчинений, чотирокутний отвір в стелі дивились на них грізно чорні дула трьох рушниць.

— Зложіть зброю, бо стріляємо!

Онисим глянув на Герасима. Хоч наготовлені пістолі ждали, стріляти не було до кого. Хто тримав рушниці, не знати, не видно було. А стріляти в стелю, чи в рушниці?

І не знаючи, що робити, обидва рішились спитати очима Охрима. Але коли звернули свої очі під вікно, там, де мав сидіти Охрим, Охрима не було. Місце було порожнє. А на столі не було ні пістолів, ні шаблів. Не хотіли вірити. Щераз поглядали. Таки немає.

— В третє кажу вам зложити зброю, бо ви-стріляємо вас, як собак! — загрозив знову голос.

— Немає Охрима, значить він щось задумав. А як задумав, то нас не опустить — подумав Онисим і поволі підійшов до стола. Відіпняв шаблю і положив на столі. Відтак положив пістолю і відійшов на бік.

Те саме зробив і Герасим.

— Хай один стає побіч другого! — загрозив знову голос.

Герасим перейшов світлицю й став побіч Онисима.

— Їхтьо третій! — закликав по хвилині голос.

Онисим і Герасим поглянули на себе й по-

сміхнулисьь.

Третій не виходив.

— Чуєте! Третій, виходь! — загремів знову голос.

Онисим поглянув догори:

— Немає третього. Ми тільки вдвох.

— А де ж третій?

— Не знаємо!

— Як не знаєте! — розсердився голос. — Тож вас трьох було.

— Було трьох — притакнув Герасим.

— Ну, а деж подівся третій?

— Щез!

— Що ви тут дурака мені валяєте? Де третій?

— Як ти такий відважний, то подивися! — зневажливо відповів Онисим.

Рушниці почали рухатися. Кілька голосів щось нишком заговорило між собою й по хвилині якесь вусате обличчя вирячило очі, заглядаючи поміж дула рушниць.

На хвилину все втихло.

Кількох людей затупотіло у ванькирі. Заскреготів ключ в замку й двері відчинилися.

На порозі стануло трьох озброєних мужчин. Зі заду кількох озброєних слуг тримало горіючі смолоскипи.

Мужчини вдягнені були в козацький стрій, озброєні від стіп до голови. На головах смушкові шапки, в руках голі шаблі. Зараз же за мужчинами стояв якийсь високий, начебто чернець, в каптурі на голові. В його руках була теж гола шабля.

Перший з мужчин, високий і поставний, ввійшов до світлиці, передтим уважно оглядаючись, та приступив до Онисима й Герасима. За ним вступили інші.

— Зв'язати їх! — кинув приказ слугам.

Ці швидко підбігли до Онисима й Герасима та зв'язали їм руки.

Двері у ванькир залишилися відчинені.

— Хто ви? — спитав високий мужчина.

— А ти хто такий, що смієш нас зв'язати й нападати? — кинув брутно Онисим.

Мужчина прикусив губи й звернувся до слуг.

— Скинути їм чоботи!

Слуги кинулись до козаків і по хвилині обидва козаки лежали босоніж на столах.

— Будете відповідати, чи вас припечи? — спитав мужчина.

Герасим спокійно відповів:

— Як запитаєте мене, то відповім.

— Хто ти?

— Я Степан, князь Четвертинський.

— А цей? — і тут мужчина вказав на Онисима.

— Цей? Прокіп Верещака, литовсько-руський шляхтич.

— Значить, вони! — кинув крізь зуби мужчина.

Чернець нахилився до мужчини й сказав півголосом:

— Може б їх тут таки на місці, полковнику?

Мужчина, якого звали полковником, заперечив рухом голови.

— Візьмемо їх зі собою! — відповів. — В монастир.

Всі стояли обернені спиною до дверей ванькиря. І коли цей, якого звали полковником, обернувся до слуг, щоб, згідно зі своїми словами, веліти забрати бранців у цей монастир, нагло верескнув. Всі оторопіли. Мужчина відвернувся від бранців і, вказуючи на когось шаблею, кричав:

— Лови! Лови!

Ніхто не знав, що сталося. Кільком слугам хтось підбив ноги, хтось ранений закричав, один смолоскип випав якомусь слугі з рук і горюча смола розлилася по долівці. А над цим гамором лунав крик:

— Ловіть його! Ловіть!

При дверях ванькиря зчинилася суматоха. Всі пхалися до дверей і ніхто не міг вийти. Врешті мужчина, вдаряючи плоско шаблею, промостив собі дорогу, вибіг перед ванькиря, на двір. За ним вибігли всі інші. В світлиці залишилися козаки.

Хвилину козаки мовчали. Врешті перший заговорив Онисим:

— Що воно таке, братіку? Чи бувало не прибув саме в добрий час твій пан, князь Четвертинський?

Герасим потихоньки реготався й не відповідав нічого.

— Ти чого регочешся? Та скажи!

— Ти знаєш, хто наробив такої суматохи?

— Ну!

— Охрим!

— Охрим? Якимже-ж чудом?

— Я бачив усе. Як нас кляті застючили, всуваючи рушниці крізь повалу, Охрим зміркував, чому діло швидше, як ми, й заховався під стіл. Світло падало згори й ніхто не завважив малого Охрима, як він скрився під столом. Я його бачив, чи радше бачив його ноги, яких він не міг скрити. А коли всі ввійшли, Охрим почав міркувати, як видістатись, ну, й, звертаючи тамтих зніг, втік крізь відчинені двері ванькиря. Та чи втік..

Крики на подвір'ї не вгавали. Крізь вікно видно було, як слуги зі смолоскипами шукали втікача.

— Як ти думаєш, схоплять Охрима, чи ні? — спитав по хвилині Герасим.

— Як Охрим зумів від своєї жінки втечи й ця не зловила його, то його вже ніхто не зловить.

І справді. На дворі метушня не вгавала. Чутно було, як сіддали коней і лагодились до погоні.

— Чуєш, кінна погоня за ним!

— А він десь недалечко залишився, як цвіркун у зачіпку. Коби хоч не схопили!

— Не трівожся! Охрима й сатана не схопить. Але тепер тихо.

На дворі за вікном почувся стукіт копит відїджаючих коней, відтак хвилину тиша, а кілька хвилин пізніше до світлиці ввійшов високий мужчина, якого звали полковником, чернець і коршмар, який тримав у руках два горючі смолоскипи.

Коршмар спинився при дверях. Тамті обидва підійшли ближче. Чернець розв'язав козакам ноги.

— Встаньте!

Мужчина звернувся до коршмаря й, показуючи на входіві двері, спитав:

— Ці двері зачинені?

— Так, ваша світлосте, милостивий пане полковнику, залізними дрюками зачинені, навіть миша не пролізе, а найбільший силач не звалить.

— Добре! Залиши один смолоскип тут, а сам іди й пильнуй коршми. Наші коні хай ждуть під ганком осідлані, ми зараз їдемо.

— Так, ваша світлосте!

Коршмар поставив у залізне кружево один смолоскип, а з другим вийшов до ванькиря, зачиняючи старанно за собою двері.

Високий мужчина підійшов до козаків і вплявши очі в Онисима, поволі крізь зуби вицідив:

— Ти знаєш, хто я є??

Онисимові зовсім було нецікаво, хто є цей, якого звали полковником і перед яким всі тремтіли. В цій хвилині, коли полковник завдав йому це питання, Онисим думав, чи Охрим вирятує їх з цього неприємного положення, чи ні, чи прийдеться значить загинати, не відаючи за що. І тому глянув зовсім спокійно на питаючого й щиро-сердечно відповів:

— І не потребую знати!

Чернець аж схопився з місця.

— Повчи його, полковнику, повчи цю гадюку, що стільки нас кусала. Хай хоч перед смертю почує твою силу.

Онисим зчудувався.

— Гадюка? Кусала? — Він не пригадував собі, що когось кусав, ну, але як кажуть..

Міжтим полковник насупив брови й щойно по хвилині відозвався до чернця:

— Ні, я передше поговорю, поговорю з ним так, що чорти в пеклі реготатисьмуть з радості. На вогні виспіває він мені про Долиничівну — правда, вашмось? Ми ще з того часу знайомі..

Онисим почав пильно слухати.

— Далиничівну? Що воно таке? — і так здивовано глянув на полковника, що аж цей здивувався.

— Хочеш мене обманути, що? Думаєш, що не знаю, з ким ти тоді їздив по Далиничівну? Думаєш хто спрятав зі світа Семеновського, твого друга найближчого, приятеля найкращого, вірника найсердечнішого? Хто? Ти не знав ще дотепер цього, але сьогодні я тобі можу сказати щиро: я це зробив! Я!

Онисим рішуче не міг собі нічого пригадати. Якби хтось завів його перед образ Покрови Пречистої, дві свічі засвітив, велів руку на святе Євангеліє покласти й спитав: присагаєш, що нічого не знаєш, ні про Далиничівну, ні про Семеновського? — на цілу церкву гукнув би: присягаю!

А полковник говорив далі:

— Ти деінде мене шукав. Я знаю, ти гнався за мною туди, куди я гінців розіслав, мовлячи, хай мене шукають. І вони нібито шукаючи мене, питали про мене, а ти їхав слідом їх і думав, що ось-ось схопиш мене! А міжтим я своє діло робив, а ти ганявся за мною і шукав мене там, де мене не було, аж поки не попався в сіти. Ти думав, що

я деінде й що тут тебе я не заскочу!! Ох, який же ти дурень, мосьці Верещако!

І полковник зареготався. А слідом за ним почав реготатися чернець. Та тут сталось щось для них обоїх незрозуміле. Онисим, який пильне слухав слів полковника, щойно, коли почув слова “Мосьці Верещако”, пригадав собі, що він не Онисим, чура литовсько-руського шляхтича Прокопа Верещаки, а таки сам Верещака. Значить, цей з цими всіми Далиничівними й Семяновськими не знає, до кого говорить і думає, що говорить з його паном. І бачучи, як вони обидва сміються, Онисим почав реготатися, та так щиро й сердечно, що тамті заперестали сміятися. Не могли зрозуміти вибуху такого сердечного сміху. А Онисимові сльози котилися з очей, він просто заїкувався, плював, згинався, начеб його не знати, як череву боліло й реготав-реготав. А підчас реготу виховзувалися з його уст слова, які, хоч майже не завжди підходять шляхтичеві, але майже завжди є виявом знаменитого настрою:

— А щоб ті чорти маму місили! Ха-ха-ха! А трясця твоїй... хе-хе-хе! Пороло б тебе! Хі-хі-хі! Гик! Ой-ой-ой! Ха-ха-ха! Гик! Боже!

Полковник і чернець дивилися на себе. Не могли зрозуміти цього надсподіваного для них закінчення розмови. І ступнево, коли регіт їхнього в'язня не тільки не вгавав, а навпаки кріпшав, обличчя їхні заходили чорною хмарою. Рука полковника затиснула рукоятку шаблі, але через хвилину він переміг себе й дав знак черцеві.

Цей, не поспішаючи підійшов до древей, хо-

тів їх відчинити, але двері були зачинені. Голосно постукав і ждав. З ванькирі не відзивався ніхто. Чернець постукав сильніше. Міжтим Онисим заспокоївся трохи. Хотілося йому просити вибачення, що він так нестримно реготався, але чи ж це він винен? А чернець почав уже не стукати, але гримати до дверей. Ніхто не відозвався. Він глянув на полковника, наче питаючи, що робити й знову заgrimав. Жадної відповіді.

— Що це? — спитав трохи стрівоженим голосом полковник.

— Не знаю, ваша милість. Нас мабуть замкнули.

— Гукайте по коршмаря!

Чернець підійшов до вікна й крикнув. Та на подвірі царила тиша. Полковник підбіг до других дверей. Ці теж були зачинені. Не знаючи, що робити, неначе на чийсь наказ, підвели вони очі догори й глянули на відчинений ще отвір в стелі.

Крізь отвір гляділи на них два чорні дула пістолів.

НАЙМИЧКА

III.

— Г'осподоньку! Коби хоч вспіла!

— Уже не вспіє! он бач, уже місяць високо, а її немає! А не казала, Горпино, куди їде? Може б її пошукати?

— Не казала! А чи вона щонебудь говорить? Сідлає коня і їде. Ще добре, як скаже: вернуса тоді й тоді. А сьогодні нічого не казала. Навіть не знаю, в яку сторону поїхала.

— Погано!

Дві тіні сперлися на деревляний, досить низький частокіл, що окружав садок і дивилися на місячним сяйвом залиту доріжку.

— А що буде, як не приїде?

— Пек тобі, сатано, цур тобі! Що верзеш, Іване! Не приїде! Та чому ж би не мала приїхати? Завжди приїзджає та й тепер приїде. Таж милосердний Господь хіба не дозволить на старості літ такого ждати. Теж вигadaв, не приїде.

— І що не боїться так сама...

— А її мати боялася?! От, коби ти бачив її матір! Де-де, дочка! Очі чорні як ворон, дві коси гадюки, а стан, як у берізки. В цілій Україні такої краси шукай. Не тямиш її уже, Іване, а я так як її бачу. Казали, не з нашої крові була. І таки правда, що не з нашої! А хіба ж хто з нас так вештається, як Оксана? А старий сотник на все дозволяє. Видно, велику жалість має до неї. А Оксана

до матері вдалася. Зовсім мати. Навіть так і говорить, як матір. А не перечив сотник сотничисі, не перечить сотниківній... А, глянь-но, Іване? Їде?

Іван нахилився через частокіл і бачно дивився в срібним саявом залиту доріжку.

— Птах якийсь, мабуть. Зараз... ні, таки птиця якась...

— Коби хоч вспіла!

Десь зацвірінькали пільні коники, зашептала трава, вечірний легіт поплив у далину, запахло мятою.

— А цей уже довго сидить?

— Та приїхав ще перед сумерком. Ну, що ж, говорять собі зі сотником, сказано вчені, військові люде, є і про що побалакати. Але сотник уже кілька разів питався:

— А Горпина що казала?

— А що ж маю казати! Гуляти поїхала. Верхом. Ну, а що скажу? А хіба я знаю, куди поїхала. Кара Божа не дівчина! От, доведеться мені старій випити за неї... О, а може це вона?..

— Ні, це нічна птаха, якась..

— Десь стільки тих гаспидських птах намножилося.. Господоньку, що ж тут робити? А може справді, як ти виговорив, вона не приїде?

— Та я не виговорював, я собі тільки так... Бо раз, пригадую собі, панночка, пізно було вже, дуже пізно, панночка приходить до стайні, а я вже спав, приходить та над моїм вухом тихенько: Іване! — кличе — Іване! А знаєте, як воно в стайні спиться, одним вухом спиш, а другим коней пильнуеш. Та і схопився я на рівні ноги, та, що

сталося, питаю. А панночка собі: виведеш — каже — мені Зіркатого на подвіря. Їхати — каже — мені треба. Як їхати — то їхати. Осідлав я Зіркатого, вивів, а панночка вже жде. Обдивилась, чи все гаразд, та й каже до мене: нікому — каже — не говори, що я їду. А кому ж я — кажу — маю говорити? Що ж то — кажу — жінка є в мене, чи що? Та й не вспів я це сказати, а по нашій панночці й слід застиг.

— Поїхала, кажеш?

— Щоб то поїхала! Полетіла! О, Горпина не знає, що то за кінь цей Зіркатий! А ще як панночку почує на собі, то начеб панночці хто крил додав.

— А я бач, нічого не знала! От, біля її кімнати сплю, а не знала!

— А ви, Горпино, нікому й не кажіть.

— А ти що думаєш, що я з язиком в Чигирин піду?

— Та ви вибачайте, а то воно часом і поневолі щось висмикнеться..

— Ти смик, то тобі може й висмикнутися, а не мені старій, що грудьми своїми Оксану годувала. Ну, але розкажуй далі.

— Ну, та й що! Пішов я в стайню спати. Довго я спав, чи ні, не знаю вже, коли чую, хрхіт. Схопився я знову, а тут панночка Зіркатого веде. А кінь кажу вам, ледве дише. Обітри його — каже панночка — й сама сідає в жолобі та теж ледве жиє. Та прошу панночки йти лягти — кажу я — я уже Зіркатого допильную. Подумала вона, подумала, либонь втома таки більша була, як віра

в мої слова й каже: так я іду, а ти — каже — допильнуй його, а гостинця — каже — тобі привезу. Та й пішла. А воно вже внедовзі й дніти почало... От і я тепер кажу: може аж над ранком приїде...

— Господи сохрани! от вигадуєш! Якби так кудись далеко, то хіба сказала б, але —

— Горпино, Горпино! — почувся міцний голос з дверей хати.

— Слухаю! — відозвалась швидко Горпина.

— А ходи-но сюди!

Горпина підійшла до хати, щось порозмовляла й по хвилині вернулася знову до Івана.

— Сотник питає?

— Ще й який сердитий! Куди цей дівчук волочиться — каже — хіба доведеться нагаєм вчити її — Боже сохрани, Господи поможи! Коби хоч Пречиста домів її щасливо повернула...

Пільні коники цвірінькали, мов розсварені, місяць плив по молошному шляху, ще дужче запахло мятою.

Зі стайні хтось вийшов та нишком прокрався до частоколу.

— Немає ще панночки? — спитав тихенький голосочок.

— А ти чого не спиш? Чого шляєшся? — спитала гостро Горпина.

— Страшно мені чогось, мамуню. Не спиться.

— От краще помолися і лягай. Ходиш, на місяць дивитися і Бог зна, що привиджується...

Іван схилився, узяв стеблинку трави й почав гризти зубами.

— Ганусю! — спитала по хвилі Горпина.

— Чого?

— А панночка, як була вдягнена, як виїжджала? Ти бачила?

— Бачила, мамуню. Панночка так вдягнулася, як я.

— Що ти верзеш?

— Та присяй Богу, мамуню, зовсім так, як я у будні ходжу. Ще й фартух почепила. Тільки за сорочку кинджал встромила, той турецький, що їй наш пан привіз.

— Свят! Свят! Свят! — перехрестилася Горпина. За нею крадькома перехрестився Іван.

Пильні коники вмовкли. Щось пересунулося травою, над деревом пролетіла сова.

— Кажуть — шепнув Іван — що як когось лихо стрінуло в дорозі, то хай три душі до Пречистої нашої Покрови, вголос “Під Твою милость” відмовлять, то Пречиста руку подасть блукаючому й домів щасливо заведе. Так в моїх сторонах кажуть.

— Де це так кажуть? — спитала Гануся.

— Там, де я родився — шепнув Іван — за рікою Збручем.

— Далеко?

— Дуже далеко... — мов відгомін відозвався Іван.

Уста Горпини почали рухатися... “Прибігаєм.. молитв наших не презри...” За нею шептала Гануся. А Іван дивився на місяць і уста його не рухалися. У світлі місяця бачив Іван свою панночку, Зіркатого, а над ним Пречисту Діву, що лагідно

всміхаючися, витягала до панночки свою довгу, сніжнобілу руку.

Пільні коники знову почали сваритися. Її траві щось заворушилось, швидко пробігло під ча-стоколом. Сонний птах верескнув далеко в саді.

Нагло Іван випрямився і почав надслухувати.

— Хтось їде!

Горпина й Гануся насторожились.

— Нічого не чути.

— Я вже чую. Панночка їде. Чую ходу Зірк-катого.

Всі, притаюючи віддих надслухували. Стукіт копит наближався, кріпшав і врешті в сріблі мі-сячного саява мигнула велика птаха, що летіла просто на частокіл.

— Панночка! Панночка! — сплеснула в доло-ні Гануся.

— Слава Богу! — віддихнула Горпина. — Правду кажуть в твоїх сторонах, Іване!

Розгуканий Зіркатий стрілою перелетів побіч них і спинився на подвірі. Іван підбіг до коня.

З коня легко зісунулась струнка, пружиста постать.

— Матінко Божа, Оксаночко! Що ж ти з на-ми старими робити думала! Таж ми тут — —

Перед Горпиною спинилась струнка стать. Чорні очі в сріблі місяця набрали якогось дивно-го, м'якого блиску, темне обличчя зливалось з чорнотою коня, що важко дихаючи, окутувався в серпанок імлі й куряви.

— Що сталося? — спитав низький, звучний голос.

— Таж тут на тебе ждуть, ледве сонце зайшло, а приїхали до тебе..

-- До мене? — здивувався низький голос.

— Не знаю, Оксаночко, до тебе, чи по тебе. А батенько, пан сотник, що хвилини виходить на ганок і питає, приїхала Оксана приїхала вже чи—

— А ти що сказала?

— Я сказала, що ти гуляти поїхала.

— То добре! — Й Оксана, швидко обернувшись, йшла в напрямі хати.

— Оксаночко, та пожди!

— Чого? — спиталася в ході.

— Та чейже може прибратися годиться! Так простоволоса — —

— Нічого! Як приїхали свататися, то хай знають, кого беруть!

І Оксана перескочила сходи, відчинила двері, ясне світло кинулось в сад і зчезло. Двері зачинились..

Оксана глянула на гостя. Стояв недалечко дверей, наче прощатися хотів. Високий русявий. Гострий, перебитий ніс, повні, затиснені уста. Батько стояв побіч нього, й тримаючи в одній руці люльку, кінчав про щось говорити:

— ...а ви так і скажіть пану гетьманові...

Глянули на неї.

— Ти звав мене, батеньку?! — сказала спокійно й підійшла ближче.

На столі стояли чарки й дзбанок.

Побачила видимо втішене обличчя батька.

— Ну, ти вже є! А ось пан осаул вже й діждатись тебе не може! Я вже просто сам не знав,

чи посилати гінців за тобою.. Ну, познайомтесь: пан осаул Тиміш Носач, від пана гетьмана до тебе з ділом приїхав.

Оксана легко задріжала.

— Від пана гетьмана... до мене?

На неї глянули сірі зимні очі.

— Від Їх Ясновельможності, Пана Гетьмана до вас, сотниківно.

Оксана глянула на батька. На його обличчі не можна було добачити жадного схвилювання.

— Не розумію вас, пане осауле! Пан гетьман бажає мене бачити?

— Так, сотниківно! Вашому батечкові, пану сотникові я передав листа з проханням Їх Ясновельможності, Пана Гетьмана, одпустити вас враз зі мною в Чигирин.

Очі Оксани зі здивування не хотіли приплющитись.

— В Чигирин?

Осаул вклонився.

— Так, сотниківно. якщо ви не втомлені, то можемо зараз їхати. Їх Ягновельможність хоче вас бачити ще сьогодні.

Оксана не могла рішитись.

— Батеньку, а ти? — звернулася до сотника.

— Я? — здивувався сотник. — Я нічого! Ждатиму тебе. Якщо ласка пана осаула, так з гетьманськими козаками відпровадить тебе сюди, а як воля гетьмана..

Оксана щораз більше не розуміла:

— Воля гетьмана.. Батеньку, що це? Ти знаєш щось!

Сотник всміхнувся.

— Нічого не знаю, дитино. Знаю, що пан осаул знуdivся тут зі мною старим, чекаючи тебе й знаю — додав заспокоююче — що пан гетьман хоче тебе справді сьогодні бачити в себе...

Оксана розвела руками:

— Батеньку, я нічого не розумію!

Сотник всміхнувся:

— Нічого, дитино. Ми теж з паном осаулом небагато розуміємо. Але як гетьман розуміє, то нам не треба розуміти. Правда, пане осауле?

— Так, пане сотнику!

— Ну, йди дитино, вдягнися і зараз поїдете!

Оксана поволі вийшла зі світлиці. Але на порозі глянула на батька:

— Батеньку, чи можна тебе на хвилинку?

Сотник вибачився.

— Хвилиночку, пане осауле!

Осаул вклонився.

Оксана витягнула батька за поріг:

— Батеньку, чи ти його знаєш?

— Кого, дитино?

— А... того осаула?

— Звичайно, що знаю.

— А він... справді осаул?

— Як це справді?

— Чи він справді служить в канцелярії гетьмана?

Сотника брови піднялись вгору.

— А деж би мав служити? Ясно, що в канцелярії гетьмана.

— Я тільки так...

Сотник всміхнувся:

— Не довіряєш йому?

Брови Оксани легко збіглися над носом.

— Недовіряти? Я? Хіба ж ти не знаєш своєї дитини, тату?

Сотник погладив чорне волосся:

— Знаю, дітино, й тому кажу, вдягайся і їдь!

І неначе крадькома, щоб хтось не побачив, сотник нахилився над голівкою дівчини й швидко її поцілував та вийшов з кімнати.

По хвилині в світлицю ввійшов молоденький козак; широкі темно-вишневі шаравари, бронзовий оксамітний жупан з морелевими вільотами й морелем піджупанником, вишневий широкий пояс і жовті чобітки. За поясом сріблом вибиті пістолі й кинджал. В руці бронзова футряна шапка з червоним денцем.

Козак всміхнувся на вид здивованого обличчя осаула й низьким голосом весело сказав:

— Ваші голови, панове товариство!

Сотник прояснів:

— Скажіть, пане осауле, хто б в цьому козакові пізнав мого пустунчика? Ну, їдьте з Богом! А я вас жду зі щасливим поворотом.

Поцілував Оксану легко в голову, вклонився з осаулом.

На подвір'ю ждало трьох козаків, побіч стояв Іван і тримав Зіркатого. Оксана ніжно поплескала коня по шиї. Він начеб зрозумів, що треба ще сьогодні далеко їхати й легко заіржав. Швидко вскочила на коня, кивнула рукою батькові, що

вийшов на рундук, і вершники щезли в срібній імлі.

Сотник ще довго стояв на рундуку. Аж коли підійшла Горпина й спитала, чи “пан сотник уже лягати будуть.” — сотник обернувся до Горпини, поклав свою руку на її плече й, переможно всміхаючись під вусом, сказав:

— Лепську маємо дочку, правда, Горпино?

— — — — —
По кількох хвилинах їзди перед вершниками простягнувся чигиринський гостинець, що в далині щезав у срібlistому тумані. На переді їхало двох козаків, по середині Оксана, біля неї осаул, позаді третій козак.

Коли виїхали на гостинець, осаул, приказуючи-прохаючи сказав:

— Дозвольте, сотниківно, підогнати коня. Ми спізнились трохи.

У відповідь Оксана долонею торкнулась Зірка того між вухами. Кінь задріжав, поклав вуха на голову й почав гнати. Оксана схилилася. Осаул залишився позаду. Кілька скоків коня й козаки, що їхали попереду залишились позаду. Але осаул не дав за виграну. Один голосний оклик і козацькі коні витягнулись в лук та перегнали Оксану.

Вітер свистав в ухах, в очах клубилася срібlistа мряка, а вершники гнали... гнали...

Гостинець закручував ліворуч. В долині гайок. А праворуч, подальше, Чигирин.

Оксана легко обернула голову й глянула на осаула. Шапка натягнена на чоло, весь похилий до переду, майже лежав на шиї бахмета.

— Таки їдемо до Чигирина! — мигнула думка.
— Але чого?

Стягнула трохи узди коневі. Тепер уже була спокійна. А врешті можна було бути зовсім спокійним. Аджеж батько з кимнебудь не пустив би її в ніч саму. Значить, мусів таки гетьман зажадати її приїзду. Але чому? Що мав гетьман до неї?

Щераз кинула оком на осаула. Зпід шапки визірав перебитий ніс.

— Тиміш Носач! Тиміш — гарне ім'я. А Носач, який справедливо. Знали, як назвати.

Ще один закрут. Гайок був уже зовсім близько.

— А може тут нападуть? — мигнула в думці.
— Може чекають в гайку? Хто його знає. Батенько може його знати, але кому тепер вірити?! Вчора служив гетьманові а сьогодні може комусь другому служити. Чиж не було вже таких!.. Носач... Дивне якесь призвище! Певно не так в дійсності зветься. А шляхтичем заносить віл нього...

Минали гайок.

Оксана кинула оком за пояс. Пістолі сріблилися до місяця, а ручка кинджалу кидала маленьку тінь на піджупанник. Легко торкнула долонею між вухами коня.

Зіркатий здер копитами, аж камінці посипались по гостинці. Гайок перегнали стрілою.

В далині бовваніла темна, незугарна маса.

— Чигирин!

Осаул підїзджав конем з боку.

— Сотниківно, ми здержимось коло гетьман-

ського саду. Будь ласка, спиніть трохи коня.

Оксана стягнула коня. Козаки зіхали в доріжку ліворуч, а відтак малою, темною, опустілою вуличкою зіхали в місто.

Місто спало. Де-не-де у вікнах блимали світилка. Двох вершників проїхало повз них, бачно приглядаючись.

Ще трохи вниз, знову вуличка праворуч і спинились перед великим садом, обведеним частоколом.

— Оце й гетьманський сад! — сказав осаул, зсідаючи з коня.

Поки поміг злізти Оксані, вона швидко зіскочила сама. Осаул взяв за повіді її коня й передав одному з козаків. Його коня взяв другий козак.

Не кажучи ні слова, козаки миттю відїхали.

Осаул підійшов до Оксани.

— Будь ласка, ходіть за мною. Тут уважно, рів, ось місток..

Поміг її перейти вузький місток і спинились перед деревляним частоколом.

Осаул оглянувся довкруги й постукав швидко три рази, а відтак з довгою перервою два рази. Хтось підійшов до частоколу.

— Жовті Води! — сказав тихо осаул.

Таємна, скрита фірточка в частоколі відчинилась, осаул дав дорогу Оксані й ввійшов за нею.

— Ясновельможний уже спить? — спитав осаул в того, хто відчинив фірточку.

— Ні, ще ні! — відповів хтось.

Оксана міцно тримала руку на рукоятці кинджалу.

— Тепер, сотниківно, я вас попращаю. Жда-
тиму вас в канцелярії.

Осаул вклонився і щез між деревами.

— Будь ласка, за мною! — почула Оксана
голос.

Широкоплечий мужчина йшов попереду. Дріб-
ний пісок шелестів під ногами. Крізь густі дерева
ледви протікало срібло місяця.

Завернули ліворуч окружили чарівний квітник
і мужчина застукав до якихось темних дверей.

Двері швидко відчинилися й неначе самі зачи-
нилися за ними. Перед ними був вузький коридор-
чик, ясно освітлений смолоскипом, прикріпленим
до стіни. Догори вели вузькі східці. Ними вийшли
неначе на широку площадку де було трое дверей.
Біля кожних дверей стояло двох гетьманських
гвардистів.

— Хвилиночку заждіть тут!—сказав мужчина
й ввійшов в середні двері.

По хвилині вернувся. Гвардисти стояли мов-
чазні, неповоротно, неначе викуті з каменя.

— Вибачте — спита́в мужчина — як вас зго-
лосити пану гетьманові?

Оксана легко зморщила брови й глянула би-
стро на свого провідника. В очах його чаїлася
зневажлива усмішка, ця усмішка блукала по тов-
стому, обвислому обличчі, блестіла в холодних си-
ніх очах й застигла в кутиках уст. Цілий закутаний
був у чорну кирею.

— Наймичка! — кинула Оксана різко ввічі.

— Як? — спитав зневажливо мужчина. — Як
вас зголосити?

— Скажіть пану гетьманові, що прийшла наймичка, яку він закликав до себе.

Мужчина легко знизив плечима, обернувся і знову щез в середніх дверях. Оксана глянула на гвардістів: стояли неповорушно, камінні.

По хвилині мужчина вернувся, зачинив за собою середні двері, відчинив двері ліворуч і, кланяючись низько, сказав:

— Їх Ясновельможність просить.

IV.

ЧОРТОВА БАЛКА

Князь Пузина підїхав під саму гору. Далі їхати було годі. Обривиста стїна гори не мала ніякої широкої доріжки, куди б можна було проїхати коном. Треба було йти й коня уважно вести за собою.

Пузина зсів з коня, поправив довгу, чорну кирею, щоб не чіплялась хащів і не перешкоджувала по дорозі, взяв поводи й поволі почав пнятися до гори. Йдучи, кинув оком на повнолиций місяць.

— Вже з півночі буде! — подумав. — Припізнився я, щоб хоч Верещака ждав. Четвертинського мабуть не буде. Не вспіє. А Торговицький уже під муравою.

Приспішив ходи й пнявся далі. По дорозі лічив ліворуч дерева. Один, два, три, при девятому дереві спинився й уважно зійшов у яр. Яр обривався чимраз більше. Навчений кінь ступав поволі, уважно йдучи за своїм паном. По кількох хвилинах увійшли в русло висохлої річки. Пісок, намул під ногами. Тут було йти вже безпечніше. Сходили щораз то більше вниз, аж поки проти них не зачорнів великий отвір печери.

Пузина залишив коня перед печерою й сміло ввійшов до середини. В печері було зовсім темно, та щось живе в ній рухалося і двоє очей засвітилося. Пузина вняв кресало, скресав вогню й при бліденькому вогнику побачив коня. Заспокоївся:

Верещака ждав. Його кінь стояв спокійно в печері і спокійно їв накинену на землю траву.

Затямив собі, в котрому місці стояв кінь Верещаки, Пузина вийшов перед печеру й впровадив до середини свого коня. Зі сідла витягнув пістолю, вложив її собі за пояс, вийшов знову надвір і скрутив ліворуч. Перескочив один рівчак, пройшов маленьку долинку і знову почав пнятися вгору. Густі дерева прислонили місяць. Десь загукав сич, над головою перелетів лилик, заплакав пугач. Якись таємні шепоти доходили з поміж дерев.

Але Пузина, навіть не звертаючи на це уваги, йшов далі. Гора скінчилася обривистим яром. Пузина вийшов над яр почав ним сходити в низ, поки знову не натрапив на густі дерева. Скрутив ліворуч і нагло, наче хтось обірвав якусь занавісу: перед очима його простягалася маленька поляна, окружена столітніми деревами, десь недалеко доходило журчіння потічка, а посередині поляни тліло вогнище.

Біля вогнища сидів хтось, закутаний в чорну кирею, зі схиленою головою. Вогнище ледве замітно тліло.

— Ілелі! Ілелі! — кинув тихо Пузина.

Постать піднесла голову, легко червона заграва вогнища облила виразне, наче з каміння викуте обличчя мужчини.

— Пузина підійшов ближче до вогнища і щиро звитався.

— Здоров, Прокопе! — Боявся, чи не втечеш мені бувало, бо я спізнився трохи.

Зимні, сталеві очі мужчини легко посміхну-

лися. А сміялися тільки ці дрібонькі моршки, що засіли довкруги очей, на чорному мужеському обличчі.

— Як завжди! — впала відповідь.

Пузина скинув кирею, розпростер на мураві і вигідно положився на ній.

— Трохи, як завжди, а трохи ні. Значить, трохи було це з моєї вини, а трохи з гетьмана.

— Гетьмана?

— Так, бо бачиш Торговицького вбили, чи радше повісили, гетьман найшов його трупа, я на це надіхав бо як тобі відомо мав стрінутися з Торговицьким в Чигирині, обшукав трупа Торговицького, найшов одну річ, стрінув Четвертинського, сказав йому в чому річ. — ну, й бачиш, все те заняло трохи часу. Значить, ось чому і спізнився.

Обличчя Верещаки ні дрогнуло, ні один мяз не рушився. Тільки очі блиснули, коли нахилиючись до вогнища й поправляючи його, сказав:

— Розкажи мені все.

Пузина вигідно ляг на спину, дивився в ясне небо й поволі розказував, як він стрінув гетьмана, як виглядав труп Торговицького й що він найшов під деревом. Як врешті побачив Четвертинського й як цього останнього захопив “кривавий” чи радше “багряний хрест”.

— Хто це придумав? — спитав по хвилі Верещака.

— Що придумав?

— Ну, назву на останній знак Торговицького.

— Ніхто не придумав, а радше, точно кажу-чи, я.

І тут Пузина піднявся, витягнув зза пояса платок, розложив його й почав показувати.

— Галузки лежали ось так. Бачиш: хрест. Зовсім виразний хрест. А мабуть Торговицький довше над ним стояв і кілька крапель крові впало незалежно від волі Торговицького, на рамена хреста. Ну, й вийшов багрянний хрест.

— Думаєш, незалежно від волі Торговицького?

— Я так думаю, а врешті може... Хто його зна? Може він і справді хотів нам дати багряним чи якимсь іншим знаком важну вістку?

— Як думає Четвертинський? Хто вбив Торговицького?

— Степ, чи виразніше кажучи, чернь.

— А ти?

Пузина знову вигідно ліг на кирею.

— Я думаю, що москалі.

— Зовсім правильно. Я теж так думаю.

Пузина зложив руки на груди й говорив:

— Чернь, правда, могла це виконати. Але задум Карпова.

— Так! Рішуче Карпова — потвердив Верещака.

— А вслід за тим, Торговицький їхав з документом. Пинська земля заприсягла вірність гетьманові й злучилася з Україною. Значить, кому це треба знати? Кому потрібно цього документу?

— Ясно.

-- Я теж так думаю. Тільки, бачиш, Прокопе воно якось мені неясно.

-- Чому?

- - Неясно тому, що хтось дізнався про цей документ.

І Пузина обернувся так, щоб бачити обличчя Верещаки:

- Бо дізнався — докінчував — ворог і, що найважніше, міг дізнатися тільки... від нас!

Це слово впало твердо. Вітрець захитав вогнищем, воно легко задимило й сизий димок простягався між двома обличчями: одним, спокійним, зимним, незмінним, а другим твердим, різким і вичікуючим.

Сталеві очі ізза сизого димку пронизали обличчя Пузини, сверлили його, щоб добратися аж до мізку, до серця і вичитати там це все, чого не договорили уста.

— Юрку, ти думаєш..

Пузина поволі піднявся, підобрав ноги під себе й оперся об них руками.

— Прокопе, я не думаю нічого, я не хочу — це слово впало твердо й гостро — я не хочу думати нічого. Але.. документу нема! А хтож з нас, чорнокирейників, знав про документ крім тебе?

— Четвертинський!

— І більш ніхто?

— Не лічу гетьмана...

— Ясно, але більш ніхто?

Пузина знову ляг на кирею, дивився довго в небо й по хвилі тихо сказав:

— Значить, ті, що вішали Тормовицького, про існування документу не знали.

Верещака похитав головою.

— І навіть його не шукали. Вбити чорнокирей-

ника, це ж заслуга.

Пузина легко всміхнувся.

— І нагорода.

— А що ті, що вішали Торговицького, не знали про існування документу, але навіть його не шукали, доказом багрянний хрест.

— Доказом? — не розумів Пузина.

— Безумовно! Торговицький залишив знак, де шукати документу. Він документу при собі не мав. Скрив його в безпечному місці. А це безпечне місце означено, покищо загадкою для нас: багрянний хрест.

Пузина знову ляг і обернувся обличчям до вогнища.

— Зовсім справедливо! — сказав, дивлячись в померкле вогнище — тільки ще одна темна сторінка: з якої ж тоді речі вбивником є Карпов?

— А чи ж Карпов, коли б стрінув тебе на гостинці, не вбив би тебе?

— Правда! — шепнув Пузина.

— Карпов дістав від царя приказ нищити “чорнокирейників”. Цар з гетьманом підписує договори, а міжтим насилає своїх шпигунів, щоб вищити, ослабити Україну. І коли гетьман проти московських шпигунів висунув нас, Карпові не залишається ніщо іншого, тільки по одному з нас згладжувати зі світа. До нас не дістанеться, бо ми зачинена для себе самих сім'я, ніхто чужий доступу до нас немає, грішми нас не купить, бо за наші власні гроші ми змогли б такому Карпову пів московського царства купити. Залишається одно: вигубити до ноги.

— Приємне майбутнє! — всміхнувся Пузина.

— Таке майбутнє, як кожного лицаря... Та не в тому річ. Річ в тому, що місце Торговицького мушиш ти зайняти.

— Не розумію. Поскільки знаю, він діло довів до кінця..

— Либонь. Сього певно не знаємо. Якщо найдем багрянний хрест, то тоді щойно дізнаємося, чи діло довершене, чи ні. Частинно воно довершене, це знаю з листа старого Степана Четвертинського, але як далі, не знаю. А це діло треба рішуче довести до кінця.

Верещака встав і витягнув зпід себе шкуряну торбу, а звідтам з різними паперами листи.

— Широ кажучи, Григор возив зі собою цього листа і завжди забував дати гетьманові. Аж врешті я відобрав його йому й сам доручу. Цей лист ще зі січня, подумай, як довго з ним возився Григор. Переглянь його, побачиш настрої старого князя Четвертинського.

— Звілкіля старий пише? — спитав Пузина.

— З Нової Четвертині.

Пузина розложив листа:

“За прислання універсалів ВММПана на охорону майна мого волинського, покірно дякую, вчинивши поклон Господу Найвищому, що саме ВММПана добрим для мене вчинив і що маєш відомість певну про Дім мій, який від давніх княжат Руських виводиться. Але я мусів дати хліб для полку, що стоїть в Турові й до Висоцька, де ЙМП Зарудний був, теж послати. Тому, будиши певним, що це Їх Милости полковники помимо волі ВМи-

лості ММПана вчинили, пришлося мені до ВМ. ММ Пана послати. Маю надію, що суворо з милостивої ласки своєї панської накажеш, щоб більше з мене не стягали й не кривдили в старості моїй, мене, за одміною несталої фортуни позбавленого тепер широких волостей бідного Русина, слугу ВММПана, та вбогих підданих моїх. За собою і за сином моїм каштеляном минським, у якого маєтності одібрано, пильно ВМММПана прошу. Зволь подати руку нещасливому, як звикли Великі й Славні Гетьмани, що перемагають і над прохаючим милосердя чинять, а таким Гетьманом і ВММПан єси. Що ми це одержимо покладаюся, уповні на ласку ВММПана, яку заслужити, поки життя могло, я і потомство моє вважати себе обов'язаними...”

Пузина згорнув листа й віддав Прокопові.

— Поскілки я знаю, старий Степан Четвертинський не є винятком. Якби серед української шляхти були інші настрої, старий Степан такого приятельського й сердечного листа до гетьмана не написав би.

Верещака сховав листа.

— Саме тому я і кажу, що Торговицький, як що не зробив усе, то певно львіну частину. Тобі залишиться мало. Та поки ти поїдеш туди, треба розглядати тайну багряного хреста... Без розв'язки цієї тайни, немає що їхати...

— Четвертинський сюди не прибуде?

— Як ми розходилися, то казав, що прийде, але куди вибрався, не знаю. Він також шукає розв'язки.

На хвилину стихли. Пузина дивився в небо, а

Верещака встав і почав поволі ходити по мураві.

— Ти не знаєш ближчих знайомих Торговицького? — спитав по хвилині.

— Яких ближчих знайомих? — не зрозумів Пузина.

— Просто знайомих, товаришів. Може б вони знали що про багрянний хрест.

— Знайомих... — повторив у задумі Пузина.---
...Знайомих... Ну, що ж, ближче він так з ніким не товаришував, навіть і в нашому гуртку, як сам ти знаєш він був завжди здержаний і холодний в поведінці. Знаю, що хотів женитися..

— Власне..

— Зараз, поскільки собі пригадую, Торговицького вінчання мало вневдовзі відбутися в Чигирині... Пригадуєш, що підчас нашої останньої приявності в гетьмана, він питав, чи може приїхати зі своєю судженою просити благословення в гетьмана... А може навіть вже вони були по слюбі тепер.

— Погано, що він з ніким не товаришував.

Пузина всміхнувся.

— Ти так говориш, якби ми обидва, або Четвертинський, так дуже зі всіми товаришували? Чиж можна вести таку роботу, як ми, й проводити ночі на гулянках? А де інакше найдеш товариство?

— Ну, ми спорікати на товариство не можемо. І що найважніше, зміняємо його кожного дня. Але суджена Торговицького, чи може його жінка, це Боглевська.

— Так Івана Боглевського з Глинська й Княжої Луки дочка.

— Як їй на імя?

— Христина.

— Може через цю Христину зможемо дещо провідатись?

— Може й через Христину.. Небагато, я думаю, скористаємо з розмови з нею, але до Глинська поїхати можна.

Верещака сів біля огнища.

— Може б ти, Юрку, поїхав туди? Ти знайомий з Боглевським?

— Знайомий. Добре, можу поїхати й розвідати. Неприємно воно дуже тепер їхати, але інакше годі. Тимбільше, що вони напевно вже знають про смерть.

— А може ще ні.

— Рішуче знають. Таж гетьман мусів їх повідомити. Його ж поховали в Чигирині.

— А я поїду до Торговиці. Може там найду якийсь слід — рішив Верещака.

— Там, думаю швидше зможеш найти.

— Ледве. Саме я думаю, що він дома нічого не ховав. Документ мусить бути схований деінде. Дома в нього напевно жадного багряного хреста немає. А, ти знаєш, Христину?

— Знаю. Чому питаєш?

— Можна буде з нею щиро розговоритись?

— Дівчина з неї гарна. Але чи щиро можна буде з нею говорити, сумніваюся. А ще я!

— Чому ж ти?

— В такому випадку краща була б жінка. Жінка від жінки всього розвідає, як хоче. Я радив би пустити на неї Далиничівну...

— Далиничівна у Варшаві, годі її тепер відкликувати.

— А ти коли будеш у Варшаві?

— Жду вирішення гетьмана. Ну, але нижче двох-трьох — лічу — місяців напевно ні.

— Задовго. Ну, що ж попробуємо!

— Їдь таки зараз, сьогодні.

— Добре, поїду надранком. Трохи спічну, ну й хай кінь відпочине. Вже ледве ногами волочить.

І Пузина простягнувся на киреї та розпняв трохи пояс.

— Прокопе! — сказав тихо по хвилині — а ти як з... Далиничівною?

— Як завжди. Чому питаєш?

— Оттак! Розговорилися про жінок та поневолі пригадалась давня історія. Прекрасна дівчина.

— І вимріяний шпигун.

— Юрку! — а що сталось з твоєю судженою?

— Нічого. Розійшлись.

— І ти не бачив її уже більше.

— Не бачив. І не хочу бачити.

— Шкода, що воно якимось так розійшлося. Ви собі добре підходили.

— Я теж так думав та виходило, що ні.

— Ще ти вернешся до неї!

Пузина обернувся набік і дивився вognище.

— І — знаєш, може б я і вернувся та ледви, чи направиться те, що сталося.

— А ти знаєш, хто тобі її спрятав?

— Спрятав, не спрятав... Знаєш, що вона, як я її колись знав, дух степу. Вилеліяла собі в своїй уяві образ чоловіка, якого мабуть немає на сві-

ті та й всіх стрічних мужчин порівнювала з цим уявним образом. Ясно, що воно не виходило в користь мужчинам, які ходять по світі. А врешті, чи я знаю, що вона хотіла...

Верещака поправивognище.

— Расова дівчина — сказав.

А Пузина вдивляючись вognище тихо додав:

— Чарівна...

Обидва вмовкли. Вognище живіще запалахкотіло, місяць повився хмарою. Десь далеко загукала сова.

По хвилині Пузина поволі підвівся і глянув на Вемешаку:

— Ходім спати. Чи ти може кого ще ждеш?

— Так жду.

І Верещака легко всміхнувся.

— І ти навіть не догадався б кого.

— Ну?

— Посла їх милості короля Швеції..

— Грондонського? Тут?

— Ні, тут ні, тільки недалечко звідсіль.

— А чого ж ти не говориш з ним у Чигирині?

— В Чигирині стіни вуха мають...

— Хіба! Я йду спати в печеру. Добраніч, Прокопе. А ранком вирушу в дорогу до Глинська.

— Я ще тебе побачу. А крім цього ти скажи Четвертинському — —

Верещака не докінчив. Нічну тишу прорвав стріл, один, другий, третій, а по хвилині швидко по собі ще два стріли.

Пузина застиг на місці. Верещака схопився

— Знак гетьмана! — шепнув. — Тут?

Хвилину ждали й надслухували. І знову тишину ночі продерли три стріли, а по хвилині безпосередньо по собі два.

— Знак гетьмана! — крикнув Верещака й кинувся збігати гчиз.

ДУХ СТЕПУ

Кімната була велика. Посередині, ближче вікна, стояв великий важкий стіл, закиданий паперами. Проти стола на стіні висіла велика карта. На столі в ліхтарі палахкотіло п'ять грубих воскових свіч. Побіч стола стояв стілець. Більше з кімнаті не було нічого. А за вікном був сад і місяць.

Оксана побачила все те одним мигом ока й спинилась на порозі. За столом похилений, щось пишучи, сидів гетьман. Побачила його нахилену голову і велику тінь на стіні.

За нею тихо зачинилися двері.

Гетьман підніс голову. Оксана побачила вперше, так дуже близько, володаря України. На неї глянули бистрі темні очі, хвилину задержались на обличчі й швидко проховзнулися по цілій статі.

Гетьман встав зза столу і підійшов ближче Оксани. Якась міць, незбагнута сила овіяла Оксану. Хотілося впасти перед ним навколішки, цілувати руки й заплакати. Схилилася низько-низько.

Гетьман легко взяв Оксану за плече, повів до стільця й лагідно посадив. Сам знову сів за стіл. Вдягнений був у малиновий жупанник, відчинений під шиєю. У світлі свіч побачила Оксана на висках срібні ниточки.

— Вибач, дитино, що забрав тебе з дому та

ще й вночі. Та хотів я тебе чогось просити, а воно пильне дуже й часу багато немає.

Голос в гетьмана був тихий. Говорив поволі и начебто з трудом.

Оксані хотілося відповісти щось багато-багато, хотілося подякувати гетьманові за ласку, яку вчинив їй, кличучи до себе, хотілося кричати з радості, що вона сидить ось-тут, при боці гетьмана, хотілося так дуже йому чимсь допомогти, або просто ,взяти його голову, таку дуже важку й стурбовану, в свої руки, положити в себе на грудях і поцілувати, ніжно, пестливо.

І не знаючи з цього всього, що сказати, Оксана шепнула:

— Ваша Ясновельможність...

— А моїми устами, дитино, просить тебе наша батьківщина, щоб ти їй допомогла. Бо надійшов час, що треба всі свої сили віддати рідній землі.

В цій хвилині, Оксана була б на смерть пішла, але шепнула тільки:

— Я готова, Ваша Ясновельможносте!

Гетьман важко віддихнув і сперся руками об стіл.

— І розглядаючись між різними козачками, моїми знайомими, я вибрав тебе, дитино. Та тільки про все, що ми тут говоритимем, ніхто ніколи не може дізнатися. Те, про що ми говоритимем, знатиме тільки Бог, ти й я. І ти, дитино, присягни мені на це! Згода?

— Так, Ваша Ясновельможносте!

Гетьман витягнув руку. У світлі свіч райдужно загравав самоцвіт на пальці гетьманової руки, заку-

тий в грубе золото.

— Так присягаєш?

Присягаю! — шепнула дрижучим голосом Оксана, якої рука зовсім згубилася в широкій долоні гетьмана.

Гетьман знову важко віддихнув, помовчав хвилинку й говорив далі:

— Те, що ти зробиш, дитино, не буде гріхом, хоч в іншому випадку це булоб ним. Бо піти до чужого дому, забрати дорогоцінну річ — це зветься крадіжжю, але в тому випадку це не буде крадіж. Те, що ти вкрадеш для мене з одного дому, не буде крадіжжю, бо ти повернеш це назад власникам. Річ тільки в тому, щоб я це мав на кілька хвилин. Добре, зробиш це?

Оксана була рішена життя своє віддати для гетьмана, а не то вкрасти щонебудь.

— Я все зроблю для Вашої Ясновельможності! — сказала щиро.

Гетьман легко усміхнувся.

— Мені всього не треба, дитиночко, треба мені тільки одної речі.

І гетьман сплеснув у руки.

Бічні двері відчинилися і в кімнату тихо ввійшов покойовий.

— Браницький! — сязав гетьман. — Принеси мені ще раз цю скриньку.

Покойовий низько вклонився і вийшов.

— А як це тобі, дитино, вдасться — сказав гетьман — то я тобі гарно подякую.

Двері відчинилися і Браницький знову ввійшов у кімнату, положив маленьку скриньку на стіл

перед гетьманом і тихо вийшов.

Гетьман відчинив скриньку, хвилину пошукав у ній і врешті витягнув округлий медаліон, старинної роботи. На медаліоні було погруддя якоїсь дівчини.

— Знаєш, хто це, дитино? — спитав гетьман, подаючи медаліон Оксані.

Оксана глянула: це був портрет - погруддя молоденької дівчини, літ може вісім, десять. Личко дівчини було Оксані неначебто знайоме.

— Пізнаєш? — знову спитав гетьман.

— Трохи, Ваша Ясновельможносте, тільки не можу собі пригадати хто це — шепнула Оксана.

— Я поможу тобі, це Боглевська.

Оксана впізнала.

— Хрестя!

— Так, дитино. Ти її знаєш, правда?

— Так, Ваша Ясновельможносте.

— Значить, дитино, тобі це буде легше зробити, як комунєбудь другому. Але приглянься докладніше цьому портретикові.

Оксана приглядалася уважно, але ніщо не могла завважити.

— Що в Христі на грудях?

— Хрестик — відповіла Оксана.

— Саме, й чи ти пізнала б цей хрестик?

— Як то пізнала? — не зрозуміла Оксана.

— Чи, якби ти в дійсності побачила його, то чи ти пізнала б?

Оксана пильно придивлялася медаліонові й по хвилині рішуче сказала:

— Пізнала б.

— Гарно! Так тепер, дитино, вважай, що скажу: маєш мені цей хрестик принести сюди.

— Цей хрестик? — страшенно здивувалася Оксана.

— Так — всміхнувся гетьман, бачучи її здивування. — Цей хрестик. Добре? Принесеш мені його?

— Ваша Ясновельможносте, це ж нічого трудного! — сказала Оксана дуже розчаровано.

— Побачиш, дитино, може воно буде дуже легко, а може дуже важко. Але принести мені його мусиш.

— Я за кілька днів уже принесу його Вашій Ясновельможності.

— Дай Боже. Так значить, ми домовились.

І гетьман поволі, з трудом встав, узяв медаліон зі стола, кинув до скриньки, зі скриньки витягнув шнур перел і зачинив її.

— А тепер, дитино, будеш моєю гостею, переночуєш тут, а завтра в дорогу. А за це, що ти була чемна й послухала мене старого, ось тобі гостинець.

І гетьман положив на долоню Оксани шнур перел.

— Ваша Ясновельможносте! — ледве вспіла вимовити ціла в огні Оксана.

Гетьман плеснув руками.

Вийшов Браницький.

— Браницький! — сказав гетьман. — Відведеш сотниківну в гостинні кімнати й віддаси в опіку Катерині. А відтак прийдеш до мене.

Браницький вклонився без слова.

— Добраніч, доню, а не забудь, що про цю справу знає тільки Бог і ми.

Оксана низенько вклонилася і вийшла. За нею вийшов Браницький. Гетьман підійшов до стола, ще раз витягнув портретик, потримав його довго під світло, бачно дивлячись на нього. Врешті кинув його до скриньки.

Війшов Браницький.

Гетьман важко сів на стілець і хвилину мовчав.

Браницький підійшов ближче:

— Чи може подати Вашій Ясновельможності краплі?

Гетьман важко дихав.

— Ні — сказав по хвилі. І, неначе оправдуючи себе, шепнув:

— Не можу довго говорити...

По хвилині звернувся до Браницького:

— Слухай, Браницький! Скажи князеві Четвертинському, щоб завтра ранком був готов до дороги. Сьогодні його вже не потребую. Подбай, щоб вязні з ніким не бачилися.

— Так, Ваша Ясновельможносте. Вони під гострою сторожею.

— То добре! Вели поставити біля них німців.

— Так, Ваша Ясновельможносте!

— Це було б усе.. Можеш іти спати, Браницький. Я вже не буду тебе потребувати... Вже й так з півночі...

Браницький нахилився до гетьмана.

— А може б Ваша Ясновельможність теж лягли — сказав мягко.

Очі гетьмана дивилися в даль.

— Лягти, кажеш... Може й справді..

— Краще завтра попрацювати.. І думка швидше йде й відпочате тіло...

Гетьман встав.

— Може справді ходім спати! — погодився. Кинув погляд на стіл.

— Візьми свіч й проведи мене. І не забудь заховати скриньку.

— Так, Ваша Ясновельможносте, я все зроблю.

Гетьман зібрав папері й записки й все те взяв зі собою. Браницький узяв в одну руку ліхтар, а в другу скриньку й пішов поперед гетьмана, відчиняючи двері. Світло свіч перейшло до другої кімнати.

Гетьман оглянувся: місячне світло сріблило мапу, на якій великими, чорними буквами стояло: "Україна, або Земля Козацька". Неначе жалко було гетьманові відходити. Стояв тихо й впялив очі в цей, такий дорогий, напис.

Нагло щось мигнуло за вікном і на мапі щез напис: "Україна, або Земля Козацька", а появилася тінь, наче якого двоголового вірла.

Гетьман скрикнув.

Світло свіч залило знову кімнату, а в дверях появилася залякане обличчя Браницького.

— Ваша Ясновельможносте! Що сталося?

Гетьман рукою показав на вікно. Браницький швидко підбіг до вікна й по хвилині заспокоєно сказав:

— Ваша Ясновельможносте, це пугач заглядав до вікна...

ПРАВО МЕЧА

VI.

Охрим, кілька разів перевернувшись, наче здоровенний клубок, викарабкався на подвіря і розглянувся довкруги. Праворуч білів гостинець, але туди не було чого втікати, схопили б зараз же, бо місяць так ясно світив, що голку можна б було найти, а не то Охрима. За собою чув Охрим крик і метушню. Ось-ось і з дверей коршми висиплеться погоня.

Охрим кинувся за коршму. Тут було трохи тіні й бовваніло кілька маленьких, паршивеньких собі, як подумав Охрим, копичок сіна. Крики погоні вже були на порозі коршми. Нічого не порадиш! — подумав Охрим і гулькнув у сіно, аж мало копички не перевернув. Чув метушню на подвір'ї, люде бігали, перекликувались, кілька разів побіч копички, де зашився Охрим, чути було тупіт швидких кроків. Охрим зашився, як миш, ноги підобгав під себе, так, що носом колін сягав і сидів тихесенько. Пістоля десь по дорозі шезла, єдиною обороною Охрима був кинджал, що його тримав на поготівлі за поясом.

— Загляне якийсь бісовий син до копички, а я його `оцим ножиком в морду! Навіть не зіпне! — думав Охрим. — Ну, а як зіпне, то Боже милостив моїй душі! — і Охрим хотів ударитися в груди, але сіно не пускало.

Ще хвилину не вгавала метушня на подвір'ї

Але відтак трохи зоспокоїлось. Охрим чув, як виводили звідкілясь коні, щось поговорили, покричали, копита застукотіли й стало тихо.

— Невже я врятований? — роздумував Охрим. — А то дураки! Щоб ніхто до копички не заглянув! — Правда, паршивенька вона собі, дуже паршивенька, просто сором козакові в такій копичці сидіти, ну, але, як ніхто не бачить, то можна. А може вони засілись.

Але на подвір'ю було тихо. Охрим надслухував, надслухував і врешті не витерпів: легонько розсунув сіно й глянув. Та не мав часу навіть добре поглянути, бо сіно нагло розсунулось (от! паршивенька копичка! — в цьому ж моменті подумав Охрим), копичка розвалилась і Охрим, як довгий, покотився на землю. Що правда, котитися було легко, бо по сіні, але хоч ніч була тепленька, Охрима холодний піт облив.

Лежав, не ворошучись на землі й слухав.

Кілька хвилин було тихо, а врешті хтось вийшов із ванькиря й станув на порозі коршми, неначе надслухуючи. Охрим тихесенько піднявся й поволі проліз за розсипану копичку, де схилений скрився. Та цьому комусь, що стояв на порозі, те все не дуже подобалося. Кроки почулися ближче, хтось підійшов під копичку.

— Боже, милостив будь мені... — подумав Охрим і підняв голову.

Плічми до нього стояв хтось. Халат довгий, цебто виглядає на якогось жида. Певно коршмар. Та не було часу думати. Як дикий кіт скочив Охрим на плечі людини, вдягненої в халат, і о-

бидвома руками стиснув горло коршмаря. Коршмар хотів зойкнути та не вспів. Як довгий звалився на сіно та тут почалася борня.

Коршмар не давався. Охрим думав, що це зі жидом легка справа, але цей жид був силач. Боронився мовчки, без зойку, без стогону. Охрим зціпив зуби й дусив горло коршмаря, а коршмар своїми руками відривав пальці Охрима, що наче п'явки приссалися до його шиї, і зігненими в лук ногами що-хвилини копав у живіт. Охримові ставало млісно, червоні плямочки бігали перед очима, але він не пускав. Та тут ненадійно прийшла йому в поміч копичка, така паршивенька копичка. Перевертаючись по сіні, коршмар обличчям застряг в одному боці, нерозваленому, копички й почав дуситися. Цю хвилину використав Охрим, сягнув блискавкою за пояс і кинджал вирішив нерівний бій.

Минуло кілька хвилин, поки Охрим міг встати на ноги. Поволі обчімхався зі сіна й оглянувся. Все було на своєму місці. Довкруги коршми було спокійно й тихо. Поволі підійшов Охрим до стіни коршми, приляг до неї і довшу хвилину надслухував. Царювала тишина.

— Ну, тепер утікаймо! — подумав.

Висунувся зза коршми, обережно оглянувся і вийшов на місяцем облите подвір'я. Двері з ванькиря на подвір'я були відчинені. І другі двері мабуть були не дуже щільно зачинені, коли Охрим почув якийсь голос.

— Значить, не всі поїхали! — подумав Охрим.
— А як не поїхали всі, то значить залишився О-

нисим і Герасим. Якже-ж так кидати друзів?

Не ловко було втікати, тимбільше, коли перед хвилиною добулося таку перемогу. І не довго думаючи, Охрим проліз навшпильках ~~вантажир~~ і діставшись під саміські двері, що вели в кімнату, звідкіля доходили голоси, припишк побіля дверей. Чутно було зовсім добре слова:

— Хочеш мене обманути... з ким ти тоді їздив по Далиничівну... спрятав зі світа Семеновського... я це зробив, я!

— Погано! — подумав Охрим. — Як спрятав цей бісів син цю якусь Далиничівну, чи як його, Семеновського, то Онисима й Герасима спрятає... Погано!

А якийсь голос у світлиці кричав далі:

— Ти деінде мене шукав... я своє діло робив... ти ганявся за мною... мосьці Верещако!

Зі світлиці почувся сильний регіт і в цьому ж моменті Охрим налапав залізний дрючок.

— Зачинити їх, так, як вони нас зачинили! — блиснула думка й, використовуючи хвилю загального реготу, який зчинився в коршмі, Охрим натиснув дрючок, зачиняючи двері. А сам, не думаючи довго чмихнув на подвіря, а звідтіль на гостинець і в поле.

Втікав, що-сили. Зпершу сам не знав з якої речі так утікає, але пізніш, щойно по дорозі, зрозумів, що вони, так підступно зачинені, не довго будуть там безчинно сидіти. А щоб їх звідти визволити, треба привести поміч. Якнайшвидше поміч!

І Охрим біг. Сам не знав куди й сам не відав,

кого б тут помочі просити. Але біг. Гостинцем просто.

Поволі, згодом, ноги почали відмовляти послуху. Охрим почув утому. Треба було спочати. Хоч трошечки спочати. А то втомився Охрим, так, що далі важко було йти навіть звичайним кроком.

Охрим зійшов з гостинця на поле й трохи сів. Власне кажучи, не сів, а положився, випростував ноги, хвилинку лежав горілиць, а відтак бо щось у боці пекло (товк коршмар ногами здорово! Царство йому небесне! — подумав Охрим), обернувся на бік та приляг ухом до землі. Та в цьому ж моменті схопився, як опарений, оглянувся довкруги й знову швидко приляг до землі.

Земля стугоніла. Їхав якийсь відділ вершників. Не один, не двох, а кільканадцять.

І підскачив Охрим з радості та зараз же отямився.

— Може воно вороги їдуть? Ще треба буде від них утікати?

Та зараз же потім заспокоївся.

— Вороги, тут, це неможливе. Певно їде якийсь відділ козаків, може стійка, а може й сам гетьман. Усі знають, що гетьман любить виїздити нічку.

І знову сумні думки засіли в Охримовій голіві.

— Як гетьман, то поминай як звали. Ще звелють киями вибити, мовляв, голодранець якийсь по степу нічку вештається і спокійних людей непокоїть. Ох, коби то був мій пан, князь Пузина, або Герасимів пан, князь Четвертинський, то було б...

І нагло Охрим розсердився на себе.

— Коби! Коби! — майже в голос сказав. — А матері твоїй хрін! Треба так робити, як мусить-ся. Немає чого боятись! Хто буде, то буде! Гони на гостинець і жди, сякий, такий.

Але поки Охрим рішив піти по вказівкам такої промови до себе, приляг щераз вухом до землі. Так, тупіт копит наближався. Їхали гостинцем, в сторону Охрима. І кільканадцять вершників. Їхали поволі, спокійно.

Охрим подивився на місяць і на зорі, кинув оком на свій кинджал, що все ще сторчав за поясом, хитнув головою раз, другий, а відтак здорово плюнув пошкандибав на гостинець. Тут приляг у рові й ждав.

Але ждати прийшлося довго. Вже набридло на гостинець дивитися, набридло думати, а вершники не появлялися.

— Чого доброго, ще куди інде поїдуть, а я тут надаремно час трачу — подумав діловито Охрим.

Врешті далеко-далеко замаячили тіні на дорозі.

— Їдуть!

Тепер хотів Охрим, щоб вершники гнали щосили. Але вони їхали поволі, крок за кроком наближаючись до Охрима.

Охрим рішився. Поволі встав, якось ніяково зиркнув на свій кинджал за поясом, випрямився, перескочив рів, що ділив поле від гостинця, і рівним кроком пішов на зустріч вершникам.

— Побють, то побють! — думав. — Чейже не

вбють! Бачать, іде проти них хрещена душа, що навіть кийка в руці немає. Чого ж мали б убити? А як дадуть прочуханця, то скажу своєму панові: ваша милість, не погнівайтесь, ми-ж слухали князя Четвертинського, залізли в коршму, ну, я втік, а ці драбуги, що їх я безборонний на гостинці стрінув, замість порятувати нещасного — —

Вершники наближалися щораз ближче. Можна було їх уже полічити.

— Буде їх з парканадцять! — подумав, чомусь то сердито, Охрим і хоч ішов їм назустріч, старався їх не бачити. Якось не ловко було йти йому назустріч цим невідомим, що кожної хвилини могли зробити з ним, що тільки було їм до вподоби.

Вершники помітили Охрима. Видно було, що один з гурту, що їхав по середині, відділився від товаришів і конем підїхав на чоло відділу.

— Коби хоч не стріляли! — мигнула думка в Охрима.

Але Охрим ішов далі.

Вершник наближався щораз ближче, так, що врешті Охрим міг розпізнати коня.

— Боже-ж ти мій! — мало не скрикнув Охрим, пізнаючи бахмета турецької крові князя Четвертинського. — Ваша милість! Ваша милість!

Вершник стягнув коня, аж цей став диби. Рівночасно в світлі місяця блиснула пістоля.

— Не стріляти! Не стріляти! — замахав руками Охрим і почав бігти назустріч вершникові. — Ваша милість! Це я, Охрим, чура їх милості князя Пузини!

Вершник здержався. До нього підїздили інші. Охрим побачив, що власник бахмета був закутаний в чорну кирею, а інші вершники, що їхали позаду, це були козаки.

Засапаний добіг Охрим до бахмета й обняв ноги вершника.

— Ваша милість! Ваша милість! — лепетав. — Слава Богу, слава Богу! — І Охрим, цілуючи чоботи вершника, глянув догори.

На нього гляділи згори легко глумливі, завжди всміхнені очі князя Четвертинського.

— Чого ж ти так ревеш? Де ж другі? — спитав.

— Ваша милість, вони зачинені в коршмі, разом з москалями...

— З якими москалями? В якій коршмі? Хто ж їх зачинив?

— Я, ваша милість, я! — бився гордовито Охрим в груди.

— Нічого не розумію! Говори по порядку. Я ж вам велів сидіти в коршмі, пити й ждати мене...

— Ваша милість, нас там замкнули, якийсь полковник, якийсь чернець, говорять по московки, коршмар зрадник, я вбив коршмаря, вони ув'язнені...

Глибока борозда протяла чоло Четвертинського. Охрим навіть не зчувся, як опиївся на бахметі перед Четвертинським, почувся сильний голос:

— За мною! — і по вершниках залишилася тільки курава.

Коні рвали з копита.

— Тепер розкажи мені по порядку — сказав спокійно Четвертинський, підчас коли бахмет рвав великими, присадистими скоками вперед.

— Ваша милість, це тут недалечко, ось зараз ліворуч.

І Охрим в кількох словах розказав князеві все.

Четвертинський не відповів ні словом. Наче стріла влетіли на подвіря коршми. Четвертинський швидко зіскочив з коня й хотів бігти до коршми, коли нагло Охрим замахав руками:

— Ваша милість, зараз, зараз!

— Що такого? — обернувся Четвертинський.

— Ваша милість — шепнув таємничо Охрим, — ходім туди — і Охрим показав на горище.

— Куди?

— Я зараз покажу. Туди, звідки вони нас страшили.

В легко глумливих очах князя Четвертинського заблимали вогники.

Козаки зісли з коней.

— Окружити коршму й ні живого духа не випускати! — велів Четвертинський, а звертаючись до Охрима, сказав:

— А ти веди!

— Ваша милість! Ваша милість! — знову почав говорити Охрим.

— Ну? — нетерпеливо спитав Четвертинський.

— Ваша милість! Хай ваша милість дасть мені два пістолі, а самі ідуть сюди — і Охрим

показав двері до ванькиря.

Четвертинський здивувався:

— Навіщо тобі пістолі?

— Ваша милість, я піду з пістолями на горище і так само зроблю, як вони передше. А як скажу: станьте всі вкуті, ваша милість відчинить двері і готово.

Кивком руки Четвертинський прикликав козака, мовчки перебрав від нього пістолі й передав їх Охримові.

— Йди!

— Дякую вашій милості! — вклонився розрадуваний Охрим.

Четвертинський, кількох козаків і Охрим увійшли в двері коршми, Охрим зараз же східцями, вузьенький наче драбина, викарабкався на горище, а Четвертинський і козаки ждали під дверима. В кімнаті хтось ходив, чуто було якісь голоси й врешті почули переможний голос Охрима. Хвилину виждали. На знак Четвертинського, козаки усунули дрючок, двері відчинилися, козаки з рушницями, наготовленими до стрілу, стали у ванькирі, тільки Четвертинський, спокійно увійшов до світлиці.

— Добрий вечір, панове товариство! — промовив лагідно. І наче дуже здивований, підійшов ближче до в'язнів.

— Що я бачу?! Мій чура зі своїм товаришом у вашому товаристві, пане после?

І князь Четвертинський здійняв шапку, да низько до колін, вклонився нею.

Цей, що його звали полковником, зблід. Мут-

ними очима глядів на Онисима й Герасима, відтак на козаків, на черця, що стояв ні в сих, ні в тих.

А легко-глумлива усмішка не сходила з обличчя князя Четвертинського.

Втім Герасим кинувся обіймати коліна Четвертинського.

— Ваша милість! Я знав, що ви нас вирятуєте! Я так і знав, що ви не забудете нас.

— А мені, собачий внуку, навіть не подякуєш? Думаєш, що я на поталу своїх товаришів лишаю? — загуло басом з горища й в чорному отворі появилось округле обличчя Охрима.

Онисим глядів угору з відчиненим ротом.

— А диви! Диви! От тобі й лебмедик! — з подивом шептав до себе.

Князь Четвертинський руками сперся на рукоятку шаблі:

— Вибачте, пане после, я вам перебив розмову з моїми чурами... Чого вони тут є, я знаю, бо яж сам їх сюди післав, але чи дозволите спитати, що ви тут робите? Поскільки знаю, ви давно вже виїхали з Чигирина?

Полковник і чернець мовчали.

Четвертинський випрямився.

— Прекрасно! Думав я, що маю до діла з ким іншим. Бачите, ви так схожі на посла царя Олексія, полковника Карпова, що я помилився. А міжтим, то ви обидва волокити. От і краще! Мо роки менше буде!

І звертаючись до козаків, сухо докинув:

— На гиляку з ними.

Поволі обернувся, сів на стілець, витягнув капшук з тютюном і почав набивати люльку.

Козаки підійшли до бранців.

Цей, що звали його полковником, підніс гордо голову:

— А хто ви, що напастуєте невинних?

Четвертинський далі спокійненько набивав люльку.

Та Герасим не видержав.

— Тю, капосний, могого пана, князя Четвертинського не знає! От, дурняга!

Міжтим козаки відобрали шаблі бранцям і почали їх виводити.

— Гей, стійте — крикнув чернець — ви хіба не знаєте, що робите! Стійте!

Козаки спинились і не знаючи, що робити, глянули на Четвертинського. Цей спокійно сховав капшук і почав закурювати люльку.

Чернець звернувся до Четвертинського.

— Князю, ви хіба не знаєте, що робите?! Бачу, що ви догадалися, хто ми такі, але ми вас не знаємо!

Четвертинський викинув клуб диму з уст і глумливо глянув на заляканих бранців.

— От і краще, що не знаєте! Не матимете жалю до цього, хто вас повісить!

І звертаючись до козаків, гостро кинув:

— На гиляку з ними!

Козаки потелепали бранцями й почали їх витягати надвір.

— Гей, стійте! — ревів чернець. — Стійте, бісурмени! Скажіть слово, полковнику, скажіть

хто ви, бо нас повісять.

Блідий полковник, уже біля дверей, звернувся до Четвертинського й дав знак козакам. Козаки спинилися.

— Ви вгадали. Я полковник Карпов, посол царя Олексія...

Четвертинський встав із стільця:

— Я Григор, князь Четвертинський. — Звертаючись до козаків, дав кивок рукою пустити в'язнів. Козаки відступили.

Затираючи дрижачі руки, Карпов підступив ближче до Четвертинського:

— Ви ще не знайомі, князю, з моїм писарем. — І вказуючи на черця, сказав:

— Отець Атанасій.

Четвертинський вклонився

Карпов продовжував:

— Були б ви гріх взяли на душу свою, князю, і повісили свого союзника.

Четвертинський легкоглумливими очима глянув на Карпова:

— Ні, полковнику — заперечив — ви мій ворог.

Карпов весело-удано засміявся.

— Якже ж це, князю? Ваш гетьман Богдан союзник мого царя Олексія, а ми зі собою вороги? Якже ж це може бути?

Четвертинський невинно-лагідно всміхнувся.

— Воно не може бути, а є.

— Не розумію, князю! Ви жартуєте, ви ж на службі в гетьмана..

— Ні, полковнику — заперечив знову лагідно

Четвертинський — я не є на службі в гетьмана..

— Якже ж це? — здумівся словами Четвертинського Карпов — таж князі Четвертинські..

— Це мої брати... — пояснював лагідно Четвертинський, нас є пять братів... ясно, що можна поплутати імена...

Карпов затиснув уста й замовчав. Та по хвилині силувано всміхнувся:

— Вибачте, це я справді переплутав...

— Ага! — сказав спокійно Четвертинський.— Так виходить! Воно буває... Різно буває! Воно навіть шкода, що так буває...

— Як то шкода? — зацікавився Карпов.

— Шкода. Бо якби не вияснення тої плутанини, то я мав би уже спокій, а так знову з вами вертатися в Чигирин.

— В Чигирин? З вами?

— А так! Якби не це вияснення, то я покарав би вас тут, ну, а раз ви посол, так може вас тільки гетьман карати:

Отець Анастасій скипів:

— Тож ви нас зразу пізнали, поки ще полковник Карпов виявив, хто він є.

Четвертинський заглянув у свою люльку, вдарив нею легко по столі й невинно всміхнувся:

— Мені теж вільно поплутати... Але поневолі — і тут Четвертинський зідхнув:

— Але по-волі вже не вільно.

І звертаючись до козаків, що у віддалі ждали, як скінчиться ця розмова й чи не треба буде ще вішати бранців, сказав:

— Приготовте коні! Їдемо..

А відтак легко вклонився перед Карповим:

— Дозвольте, вашмосць!

Козаки й чури вийшли. Карпов поглянув через вікно й звернувся до Четвертинського:

— Вибайте, княже! Тепер, коли ми самі, я хотів би вам дещо сказати — —

Четвертинський перебив:

— Не варто после! Ви вже стільки розказали мойому чурі, що мені вже не треба нічого говорити.

Карпов густо зчервонів:

— Не знав я, що в князів Четвертинських слово чури є більш варте, як слово царського посла.

— Ви несправедливі, после. Зпершу ви заприязнилися з моїм чурою, а згодом щойно зі мною. Не я винен, що ви відбули свою сповідь перед моїм чурою..

Карпов начеб не слухав:

— Річ в тому, княже, що я не бажаю собі їхати в Чигирин.

Четвертинський хитнув потакуєче головою.

— Зовсім з вами погоджуюся, после, на вашому місці я теж не бажав би собі їхати.

— Ви не розумієте полковника — докинув о. Атанасій.

Четвертинський перервав його слова рухом руки.

— Зовсім добре розумію. Тепер дуже неприємно їхати в Чигирин, дуже неприємно, ну, але що ж робити?

І ввічливим рухом руки запросив до виходу:

— Прошу, панове..

— Хвилиночку, княже — як царський посол, я вам велю послухати мене... я...

Четвертинський, який уже йшов до дверей, спинився:

— Що ви сказали? — спитав здивовано.

Карпов почервонів:

— Я тут посол царя і ви...

Глибока борозда протяла чоло Четвертинського. Підійшов ближче до Карпова, в його очах не було вже вогників глуму, а якісь сталеві блиски:

— Чи хочете — сказав тихо — щоб я з вами зробив отут це саме, що ви з Торговицьким?

Безмірне здивування відбилося на обличчі Карпова:

— З яким Торговицьким? Про що ви?

По тоні голосу, Четвертинський пізнав, що Карпов говорить правду й в цьому ж моменті опанував себе.

— Чи хочете — спитав повільно — щоб я вас вибатожив на очах козаків і... чурів...

Карпов кинувся назад.

— За зневагу посла гетьман скарає вас на горло..

Четвертинський глядів Карпову бачно ввічі:

— Але, як я ворога скараю на горло, то гетьман подякує мені...

— Ви забуваєте... — почав Карпов.

— ...ви забуваєте — докінчував початі слова Карпова Четвертинський — що ви не є тільки царським послом...

Карпов зблід.

— Що ви сказали? — вибелкотів.

— Те, що ви вдруге почувете на гетьманському суді! — докінчував сухо Четвертинський і показуючи рукою на двері, сказав:

— Йдемо.

Карпов вийшов без слова. За ним о. Атанасій. Четвертинський витягнув пістолю і йшов за ними. На подвір'ю ждали козаки. Трьох козаків з рушницями в руках стояло коло брами, біля неї ліворуч стояли два осідлані коні.

Зараз при виході з коршми, сіяючий з радості Герасим держав за поводи коня Четвертинського.

— Осаул! — закликав Четвертинський.

— З гурту виступив один козак без рушниці.

Інші козаки підвели осідланих коней Карпову й о. Атанасію. Ці мовчки всіли на них.

— Осауле! — говорив тихо Четвертинський. — Завезеш бранців у Чигирин. По дорозі вони не сміють з ніким говорити. Щонебудь питали б наших людей, ніхто не сміє їм відповідати.

Четвертинський оглянувся:

— Охрime! — крикнув півголосом, і зза коршми вибігла трійка: Охрим, Герасим і Онисим.

— Ходи сюди!

— Я тут!

— Осауле! — продовжав Четвертинський — як я сказав, відвезете бранців у Чигирин. А відтак в мойому імені враз із Охримом зголоситеся в осаула Носача, й розкажете йому все. Крім цього, Охрime, ти скажеш в мойому імені Носачеві, щоб, як він роздумає, зголосив тебе в геть-

мана й йому все розкажеш. Не забудете цього, що я вам сказав?

— Ні, ваша милосте.

— Найголовніше: нікому з вязнем не вільно говорити. А зі всім в Чигирині до осаула Носа ча. Розумієте?

— Так, ваша милосте.

— Герасима й Онисима візьмете зі собою в Чигирин і там нас пождете. А тебе, Охрime, я винагороджу в Чигирині.

— Ваша милість, та де ж би я смів — — почав говорити Охрим, але Четвертинський не слухав. Дав знак рукою.

Осаул вклонився, козаки на конях оточили бранців, осаул скочив на коня.

— Княже Четвертинський! — крикнув Карпов.
— Чи можна вас попросити на одно слово?

Четвертинський скочив на коня і мовчки підїхав до бранців. Козаки розступилися.

Капов глянув ввічі Четвертинському:

— Чи можна вас спитати, яким правом ви нас увязнили?

— Можна — хитнув головою Четвертинський.
— Правом меча!

І обертаючись до осаула, кинув приказ:

— В дорогу!

Осаул висунувся на чоло відділу, козаки оточили бранців і розплилися в срібній імлі.

Четвертинський хвилину думав, відтак зсів з коня, залишив його на подвірю, а сам ввійшов до коршми. Зпершу пішов до світлиці, бачно оглянув її, витягнув зі залізного перстеня смолокип,

вернувся назад до ванькиря і, освічуючи собі д рогу, східцями виліз на горище. Кілька хвили розглядав горище, перешукав кожний куток і зл назад. Все ще зі смолоскипом, пішов поза ко шму. Зараз же за стіною коршми гляділо в неї мертве обличчя коршмаря. Четвертинський нахили смолоскип, придивляючись бачно. Сягнув за х лат трупа й уважно його обшукав. Але не на шов нічого.

Погасив смолоскип і вернувся до коня. Розд муючи над чимось, поневолі гладив шию коня врешті півголосом сказав:

— Що він не вбив, даю за це мою шию, а: в такому випадку хто?

Поволі сів на сідло й повертаючи конем л воруч, поїхав навмання, в степ.

VII.

ЧОРНА КИРЕЯ

Верещака біг униз. В ухах чув ще грохит стрілів. Пригадав собі докладно свою давню розмову з гетьманом. “Коли потребуватиму тебе, Прокопе, потребуватиму конечно твоїх сил, так памятай мій знак, три стріли а відтак два. І щоб тоді не було, де б ти тоді не був, спіши мені на поміч. Знай, що я потребую тебе”.

Верещака перскакував рівчаки, галузки дерев били його по голові та він ні нащо не звертав уваги. В ухах грохит недавніх стрілів мишався зі словами гетьмана “я потребую тебе”...

Врешті збіг на долину. Спинився, щоб трохи відсапнути й бачно розглянувся. Недалеко стежечки, що вела на гору, побачив трьох вершників: один окремо, а два трохи позаду. Та цей перший не був гетьман. Бистре око Верещаки доглянуло струнку стать (а гетьман був присадистий і товстий) і не гетьманські коні.

— Ще гірше! — подумав. — Щось сталося.

Кілька скоків і Верещака був на долині. Вершник, що стояв трохи оподалік двох других, вже раніш побачив його й поволі підїхав конем.

Верещака підїшов до вершника й зчудований спинився: вершник був закутаний в чорну кирею. Зпід глибоко натягнутої на голову шапки, обличчя годі було пізнати.

— Хто ж це може бути? — мигнула думка.
— Всі наші на сдужбі в розїздах, хто ж може приїхати зі знаком гетьмана в нашій чорній киреї?

Вершник нахилився з коня і заговорив, наче б якимсь жіночим голосом:

— Я подав знак гетьмана. Хто ви, що зголосилися на його знак?

Верещака кинув оком на двох вершників, що спокійно стояли оподалік: це були гетьманські козаки.

— Жінка! — догадався. — І від гетьмана. Але що все це має значити?

А в голос сказав:

— А звідки ви приїздите?

Вершник швидко стягнув щось з руки й подаючи Верещаці, сказав:

— Приїжджу знад Жовтих Вод, а ось вам сигнет мого пана.

Верещака підняв перстень до очей. Проміння місяця заграло в золоті. Верещака пізнав герб гетьмана Хмельницького й вклонився, показуючи рукою на стежку.

— Розгостися і будь нам братом. Як звати тебе?

— Чорна кирея! — відповів тихо вершник.

— Мене звуть Прокіп Верещака.

І враз якась дивна дрож прошибла вершника. Чорні його очі спочали бачно на обличчі.

— Ви Верещака? Прокіп Верещака? — спитав мягко здивований голос.

— Так! — відповів теж здивований Верещака.

— Правдивий Верещака?

Верещака тихо всміхнувся.

— Тим разом правдивий, таки найправдивіший...

Вершник бачно вдивлявся...

— А... в коршмі "Під сивою кобилою" був правдивий Верещака, чи фальшивий?

Верещака стягнув брови.

— Вибачте, чи гетьман прислав вас сюди на... слідство? В такому випадку, зсядьте з коня і поговоримо там... при свідках.

І Верещака показав рукою на гору.

Вершник опустив очі.

— Простіть! Я... зовсім у іншій справі... на хвилину від гетьмана. Я шукаю чого іншого. Їх Ясновельможність зволив дати мені сторожу й я приїхав сюди, щоб сказати вам у чому річ і поїхати далі.

— Це ж можна буде сказати при вогнищі краще...

— Ні, ні! — Вибачте, в мене обмаль часу. Ніч коротка, а ранком я мушу бути в овруцькому монастирі.

— Не розумію.

— Зараз же зрозумієте все. В моєї приятельки Христини Боглевської є клейнод, хрест з рубінів. І цей хрест потрібний дуже Їх Ясновельможності. От і я вибрався туди, до Глинська, щоб... щоб... добути цей клейнод Їх Ясновельможності... А міжтим Христина в овруцькому монастирі. От і все. А їх Ясновельможність велів мені все вам вияснити й щоб хтось з вас поїхав туди зі мною, а

хтось другий поїхав у Чигирин та сказав про все гетьманові. От і все. А я маю сторожу, мені більше не потрібно. Тільки прошу, хай хтось поїде в Чигирин і скаже Їх Ясновельможності, що Христини в Глинську немає, що вона є в овруцькому монастирі й що я туди поїхав. Більш нічого...

І Вершник хотів завернути конем.

— Вибачте — спинив коня Верещака. — Ще кілька слів. Чи вам велів гетьман шукати хреста з рубінів?

— Так.

— Ще одне питання чи гетьман сказав вам, що я в цій справі маю теж слово?

Голова вершника тихо схилилася вниз.

— Гетьман велів мені вас у всьому слухати...

Верещака взяв за поводи коня вершника й почав тихо, виразно говорити:

— Поїдете в овруцький монастир, побачитесь там з Христиною, якщо вона справді там є і візьмете від неї хрест. І в монастирі ждатимете мене. Козаків відішлете. Розумієте?

— Так.

— А як прибуде хтось, що скаже вам, вітаючись, два рази "Ілелі, Ілелі"; так знайте, що це другий я. І робитимете так, як цей хтось скаже. А тепер їдьте!

І Верещака відступив від коня.

Вершник вклонився мовчки і рушив з копита. За ним у віддалі пігнали козаки.

Верещака хвилину стояв, дивлячись за ними й хотів завернути, коли нагло побачив якогось вершника, що швидко наближався. Підійшов трохи

вижче. Спінений бахмет турецької крові зарив передніми копитами кілька кроків перед ним і спинився.

— Ну, ти ще коротко говирив з нею! — сказав Четвертинський, зсідаючи з коня і йдучи до гори.

Йшли побіч себе.

— А ти звідки знаєш, що це вона? — спитав Верещака.

— Захотілося гетьманові мені поручити “дуже делікатну” службу — відповів глумливо Четвертинський. — Слідити дівицю, щоб десь цноти не втратила.

Верещака не міг здержати сміху.

— І гетьман вибрав тебе на сторожа дівочої честі?

Веселі вогники заграли в очах Четвертинського.

— А може я не надаюся?

Верещака поклепав по рамені Четвертинського.

— Григор, ти знаєш, що старий гетьман нас зовсім засоромив.

— Ну?

— Тайна багряного хреста розгадана.

— Серйозно? — спитав глумливо Четвертинський. — Та не кажи!

— Повір, що таки справді! — І Верещака бачно глянув на Четвертинського. — Але по тобі бачу, що або ти не віриш, або це твоє діло!

— Так важко було розгадати!! — низив плечима Четвертинський. — Як хтось гине за жін

ку, то ясно, що найціннішу річ береже не хто інший, тільки саме ця жінка.

— Як то гине за жінку? — спинився в ході Верещака.

— Пузина тобі нічого не говорив? — відповів питанням на питання Четвертинський.

— Ще ні!

— Але він є на горі?

— Так.

— Ну, то добре!

— Дійшли до печері, Четвертинський завів туди коня і по хвилині ввійшли на поляну.

Вогнище палахкотіло весело. Пузина лежав горілиць біля вогнища й думав.

Четвертинський підійшов ближче нього.

— Що ж ти, зорі лічиш? — спитав.

Пузина ліниво обернув голову й глянув на нього.

— Жду вас! — сказав коротко й поволі піднявся.

Четвертинський і Верещака сіли побіч.

Верещака прижмутив очі:

— Значить, можемо починати. Ти, Григор, кажи зпершу, як твої діла?

Четвертинський витягнув капшук з тютюном і почав набивати люльку.

— У мене трохи добре, трохи зле. Що торкається Торговицького, то вже все знаєш —

— Ні, не все — перебив Верещака.

— Менш-більше все. Річ в тому, що те саме знає і Юрко й повинен тобі був уже раніш сказати, що Торговицького не повісили, тільки вби-

ли. Та про це пізніш. Коли ми з Юрком розійшлися, я поїхав просто до Глинська, догадуючися, що може в Христини дещо найду. Христини дома не було. Кудись виїхала. Чого вона повіялась, не моє діло. Врешті воно вимагало довшого часу, тому то я залишив погоню за нею, а зате зробив маленький трус в Боглевських. Може що найду підходящого — подумав я — що заведе мене на слід знаку Торговицького. І найшов медаліон, цебто маленький портретик мами Христини, в якій на грудях висів хрест. Слово по слові, дізнався я, що це памятковий хрест з рубінів, що переходується от рода в род в родині Боглевських. Рубіни, кров, хрест — ціла історія ясна. Сховав я собі медаліон, коли цього ніхто не бачив і почимчикував у Чигирин. Про все повідомив я гетьмана. А міжтим в гетьмана найшлися докази, що московський посол Карпов шпигун. Які докази, не знаю. А знаєте, що Карпов уже не раз нам сала за шкуру залив! По наказу гетьмана, треба було його схопити. Посла схопити, якось воно не тее. От і я заманив його в пастку. Вдягнув наших чурів як слід, велів їм піячити в коршмі "Під сивою кобилою", куди, як донесли гетьманові, ведуть шпигунські сіти москалів, і вигукувати на все горло, що мовляв "я шляхтич Верещака, я князь Четвертинський!" Герасимові й Онисимові тільки в це грай. А як вам відомо, з Карповом тільки Пузина знайомий. Охрим, значить, звався інакше. Ну, й зловилися в сильце москалі й сидять під сторожею в Чигирині. А міжтим гетьман велів мені поїхати за якоюсь дівцею, вдягнуеною в чорну кирею, й

пильнувати її як ока в голові, але так, щоб вона цього не знала. Дав їй гетьман двох гвардістів, передягнув як козаків, але про мене нічого не сказав. А до мене сказав: “як вона побачиться з Верещакою, так ти вільний”. От і я шлюся за нею, як невидима тінь, чорт його батька зна чого, бо її навіть кулява собака не зачіпила по дорозі.

І Четвертинський, який ще ніколи так довго не говорив, відсапнув глибоко й потягнув з люльки.

Верещака мовчки вислухав усе й глинув на Пузину.

— А ти, Юрку?

Четвертинський щось нагадав:

— Зараз пожди. Забув одно. Просив гетьман, щоб ти, Прокопе, зараз таки приїхав до нього. Діло пильне.

Верещака хитнув головою.

Пузина трохи мовчав і врешті почав тихо:

— Дещо я тобі, Прокопе, сказав, а решту розкажу тепер. Справедливо сказав Четвертинський, що я відкрив це саме, що й він. Торговицького хтось убив, а відтак повісив. На грудях в нього була рана від шаблі, а трупа ніхто не бє шаблею. Та не говорив я тобі цього, бо й мені до сьогодні не ясно, до сьогодні не найшов я ще в своїх думках якогонебудь сліду, хто б це міг учинити. Про документ знало нас трьох: Торговицький і ви. Решта чорнокирейників на роботі деінде. І тому тепер я можу вам сказати до очей, що в мене було підозріння, що вбив його хтось з наших, не тому може, щоб відобрати документ і

передати його ворогові, а просто через... жінку!

Верещака легко зморщив брови. Четвертинський витягнув люльку з рота й з пересердям плюнув.

— Ти дурень, Пузина — сказав щиро. — Всі знають, що ти гуляка, але ніхто не знає, що ти на службі чорнокирейників. Якщо ти через свої любовні пригоди розсварився зі своєю милою, то з якої речі хтось з нас мав би вбивати таку потрібну людину, як Торговицький? І через яку жінку? Знаєш, що Верещака має аж може за багато жінок по різних столицях, а про мене знаєш, що я так люблю жінок, як пси діда на вузькій дорозі...

— А чи ви знаєте, що в Христини є дитина?

— Ну, то що? Торговицький теж про це знав. Це ж його син... Він тому хотів якнайшвидше вінчатися з нею...

Пузина бачно глянув на Четвертинського.

— А чи він з нею хотів вінчатися? — кинув поволі, твердо

Ніхто не сказав ні слова, тільки дерево в вогнищі голосно запорскало й полум'я померкло.

Верещака почав підсичувати вогонь і по довтій хвилині мовчанки сказав:

— Ні при чому тут наші здогади, панове. Нашого товариша хтось вбив крадькома. Тим самим знівечив ті сили, які були на службі нашої батьківщини. А вітчизна наша має мало таких людей, як наш брат в чорній киреї, Торговицький. І за це цей хтось мусить понести кару. За те, що він убив свого ближнього, хай його Бог карає, не ми йому будемо суддями. Теж і за те не будемо його

карати який був його задум: чи це була звичайна, низька помста, чи це був шляхетний відруб пониженої людини. За це каратиме його Бог. Але нашим обов'язком є карати його за те, що вбивник знівечив це життя, яке було ні його, ні нашою власністю, яке було власністю України й гетьмана. І тому нашим обов'язком є знайти цього вбивника й віддати під суд гетьмана.

Завдяки тобі, Григоре, ми найшли слід багряного хреста. Не залишається нам ніщо інше, як його за всяку ціну добути. Що в цьому хресті з рубінами є якась скритка, а в цій скритці документ — це ясно. І ось саме тепер, перед хвилиною, прибув до нас висланник гетьмана. По його бажанням, зватимем його Чорною Киреєю. Христина, мої панове, є в овруцькому монастирі. Чи має вона цей хрест при собі, чи ні, невідомо. Та вже ми його найдем. Найдеш його, ти, Юрку. Як стій поїдеш в монастир, не поспішаючи, хай Чорна Кирея матиме хоч трохи часу. В монастирі скажеш викликати собі Чорну Кирею, якщо б тебе однак не хотіли пустити, так покажеш їм цей сигнет.

І Верещака подав Пузині сигнет, що його перед хвилиною дістав від висланника гетьмана.

— А ми, Григоре, як стій їдемо в Чигирин. Памятаймо, що всі стрічаємося в Чигирині. Крім цього, Юрку, ти, як матимеш можливість, вивідай, з ким мала вінчатися Христина... Так, до побачення, панове, в Чигирині!

Пузина піднявся, накинув кирею на плече, мовчки попрощався і почав сходити вниз. Вере-

шака наче щось пригадав і дігнав його:

— Юрку — спитав — чи це правда, що ти розсварився зі своєю судженою з приводу своїх гулянок?

Пузина мовчки хитнув головою.

— Слухай Юрку — сказав мягко Верещака, кладучи йому свою руку на рамя — якщо ти побачився б з Оксаною, то я... звільняю тебе від присяги... Можеш їй все сказати..

— Не розумію — шепнув Пузина.

— Нічого! Зрозумієш пізніш! А не забудь, що я звільнив тебе від присяги!

І Верещака швидко завернув до вогнища.

— — — — —
Молодий козак спинився перед брамою монастиря, зсів з коня і звертаючись до двох козаків, сказав:

— Дякую вам. Ви вже мені непотрібні. Можете вертатись в Чигирин.

Козаки вклонились і завернули коней. Молодий козак розгорнув кирею, щоб трохи прохолодитись і ждав перед брамою.

Через хвилину за високим муром почулись кроки й маленьке віконце в мурі відчинилось.

— Хто там? — спитав жіночий, гострий голос.

— Сестрице! — сказав молодий козак. — Зголосить матері ігумені, що хоче з нею бачитись Оксана, дочка сотника Зінківського. Єсть в неї дуже важне діло до матери ігумені від гетьмана Хмельницького.

— Хай зажде! — відповів голос і віконце зачинилось.

Оксана кинула оком на мури. Високі, похмурі, оперізували ріку й великий зчорнілий манастир. Зза мурів його зовсім не було видно. Ліворуч монастиря стояла маленька церковця, куди можна було ввійти й з дороги. А довкруги ліси, ліси.

— Що їм не скучно тут?! — подумала Оксана.

Царила тишина. Сонце піднялось уже високо і почало припікати. Оксані стало гаряче. Скинула кирею і залишилась в жупані. Хотілось нестримно спати.

— Коби швидше до монастиря дістатись! — подумала. — А як не пустять?

І неначе у відповідь думці глянула на мур.

— Не пустять поволі — дістануть поневолі.

За муром почулися кроки й по хвилині цей сам голос сказав:

— Сотниківна може ввійти.

Одна половина брами відчинилась і Оксана, ведучи коня, ввійшла на маленьке монастирське подвір'я.

Черниця-воротарка підозріло глянула на козацький стрій сотниківної, але не сказала ні слова, тільки зачинила браму й пішла попереду. Праворуч довгого, але низького монастиря, стояли господарські будинки. Туди зпершу новела черниця Оксану.

— Тут примістіть свого коня — сказала. — Їсти йому дамо. А тепер ходіть за мною.

Оксана привязала до жолоба коня і пішла слухняно за черницею. Ввійшли в монастир і довгим коридором пішли ліворуч. Перед дверима останньої келії, черниця спинилась.

— Це тут! — шепнула й застукала в двері.

— Ввійти! — почувся холодний, гострий голос.

Черниця відчинила двері, Оксана ввійшла, двері зачинились. Проти неї стояла висока, струнка, вже старша віком мати-ігуменя.

Оксана покірно підійшла до неї і низько схилилась, цілуючи її руки. Ігуменя зробила знак хреста над головою Оксани й долонею підняла її голову.

— Сотниківна, чи сотник? — спитала м'яко. Оксана густо зчервоніла.

— Сотниківна, мати ігумено, сотника Зіньківського дочка, Оксана

— Сідай, Оксано, розгостися. Ти з Чигирина?

— Так, мати ігумено, приїхала я тут з проханням від Їх Ясновельможності Пана Гетьмана...

— Сідай, Оксано! Сідай доню! Ти-ж втомлена. Якже-ж здоровля Їх Ясновельможності?

Оксана сіла на маленькому стільці біля столика. Чорну кирею зложила на своїх колінах. Зараз же поруч на другому стільчику сіла ігуменя.

— Дякую, добре. Ось і я з ділом до мати ігумени — —

І нагло Оксана похолола. В цю мить пригадала собі, що сигнет, якого дав їй гетьман, як свій знак, вона дала Верещаці й не відобрала його. Забула. Якжеж тепер повірить їй ігуменя,

хто-ж повірить її словам??

Ігуменя завважила неспокій на личку Оксани.

— Що сталося, дитино?

Оксані збиралося на плач. — Усе пропало! — думала. — Усе пропало! — Що-ж я тепер робитиму? Нічого не зможу зробити, нічого.. Все надаремне!

— Ну, скажи, дитино! — говорила ніжно ігуменя. — Може я тобі щось поможу...

— Мати, прошу мати... я не знаю, що робити, тепер мати не повірять моїм словам, я не маю ніякого знаку від пана гетьмана, він дав мені свій сигнет і я забула, забула... його...

І Оксана схилила голову на коліна ігумені. Ігуменя стала гладити її волосся.

— Спокійно, дитино, спокійно. Чи Їх Ясновельможність нічого більш не дав тобі, крім сигнету, ніякого знаку? Нічого не сказав?

— Ні — шепнула майже в розпучі Оксана. Ігуменя торкнула пальцем киреї.

— А хто тобі дав кирею?

— Якийсь гвардист, на припоручення Пана Гетьмана.

— Ану-но, покажи мені цю кирею!

І ігуменя взяла кирею в руки й уважно розглядала її. Розложила лівий бік киреї широко й тихо засміялась.

— Ніякого іншого знаку мені не треба, дитино, глянь...

Оксана глянула.

На лівому боці киреї, на цьому місці, де вона заслонювала серце, була вигаптувана срібними

шовковими нитками малесенька, просто не до розпізнання, людська чашка.

Оксана не вірила своїм очам.

Ігуменя всміхнулась.

— Мені іншого знаку не треба, дитино, й тобі не треба...

— Прошу мати ігумені, а звідкіля мати ігуменя... — почала Оксана й замовкла.

— Мій син теж має чорну кирею, доню, і теж..., Очі ігумені гляділи в даль.

По хвилині ігуменя неначе пробудилась.

— Ну, а тепер дитино, розкажи з чим ти приїхала. В чому тобі допомогти?...

— Я приїхала — почала вже відважно Оксана — просити дозволу в мати ігумені побачитись з Христиною Боглевською. Нам сказали, що вона тут є, а діло дуже пильне.

Обличчя мати ігумені зповажніло.

— Її вже тут немає, дитино — тихо сказала.

— Куди-ж вона виїхала? — живо запитала Оксана.

— Туди, звідкіля немає повороту, до Бога.

— Умерла? — зойкнула Оксана. — Коли?

Ігуменя похитала головою.

— Вчора ми її поховали.

— А хрест, хрест з рубінів?? — мало не крикнула Оксана.

— Який хрест? — спитала ігуменя.

— Мати ігумено — почала живо Оксана — я зовсім не мала діла до Христини, я тільки хотіла взяти в неї цей хрест, що вона його на грудях носила, золотий хрестик з рубінами. Він потрібний

гетьманові, конечно потрібний...

Ігуменя призадумалась.

— Не знаю, дитино, чи цей хрестик є, тільки знаю, що все своє самоцвітне каміння Христіна зложила в жертву Богоматері. В нашій церковці, біля образу Пречистої діви, може й найдеш цей хрест.

— Мати ігумено, чи можна піти до церкви, я не братиму його собі, тільки погляну й знову повішу, там, де був. Він потрібний нашій батьківщині, Панові Гетьманові.

Ігуменя піднялась.

— Добре, дитино, я велю дати тобі ключі, йди туди так, як треба. Ходім.

Оксана припала до рук ігумені.

— Дякую..

Вийшли на коридор, ігуменя відчинила останні двері праворуч:

— Сестро Евфрозино, відчиніть церкву, запровадьте туди нашу гостю й залишіть її саму. Іди, доню. А відтак прийди до мене. Спічнеш трохи.

Сестра Евфрозина взяла великі ключі й пішла попереду. Перейшли маленьке подвір'я, відтак сад, а фірточкою перейшли на церковний цвинтар. Столітні липи окружали церковцю. Сестра Евфрозина відчинила церковні двері, увійшла перша й три рази перехрестившись, глибоко поклонилася, сягаючи кінчиками пальців долівки. Те саме зробила Оксана.

— Чи маю зачинити церкву? — спитала тихо сестра Евфрозина.

В Оксани лопотало серце.

— Ні сестро, прийдіть трохи пізніше, самі зачинете. Я тут хвилину буду...

Сестра Евфрозина вклонилась.

— Дозвольте, сестро, де тут є образ Богоматери?

— Праворуч — відповіла сестра й показала рукою

— Дякую.

Сестра Евфрозина ще раз уклонилась і вийшла. Крізь різноколірові шибки добивались проміння сонця. Було лагідно, ясно й тихо.

Навшпильках підійшла Оксана до вівтаря, клякнула перехрестилася й підняла голову. На неї глянуло бліде, болісне, закуте в золото й прибране самоцвітами обличчя Богоматери.

— Богородице Діво — — почала молитися Оксана та не видержала. Щось тягнуло подивитись праворуч і поневолі звернула туди голову: на багровому куснику, в золотих рямцях, висіли жертви: золоте серце, кілька срібних рук, шнур перелі коралів, а зовсім низенько хрест.

Багрянний хрест!

Був завбільшки великого пальця. В мягкому, соняшному світлі рубіни лагідно кривавились. А висів так низенько, що тільки сягнути рукою.

Оксана поволі піднялась і наче злодій, крадькома, підійшла до нього. Поволі витягнула руку й торкнула хреста. Холод золотого окуття прошиб її наскрізь. Поволі зняла хрест і швидко обернула його. Не було ніякого знаку. Рамена рівно залиті золотом. З одного боку, з другого—нічого. Зго-

ри — єсть. Маленька шрубочка. Дрижачими руками почала її відкручувати. Шрубочка не давалась. Оксана сіла на ступні престолу, положила хрест на коліно й притиснула. Шрубочка подалась. Швидко відкрутила її і бляшка, закриваюча отвір, відпала й покотилась на долівку. Дрижачими руками струснула Оксана хрестом, але з отвору не випало нічого. Ще раз — нічого. Оксана піднялась, стала проти сонця й глянула в маленький отвір.

Скритка була порожня.

VIII

ТІНЬ ПУГАЧА

— Гарячий день, сьогодні, що?

Старий секретар гетьмана, Самійло Зорка, глянув на вікно, за яким заходило сонце й останні проміння його клали криваву смугу на дерева, а відтак на сивого, з глибокими бороздами довкруги уст, козацького старшину.

— Де гарячо? — спитав. — Там — показав рукою на вікно — чи тут? — і очі його спинилися на сильних дубових дверях.

— Либонь тут — хитнув головою в напрямі дверей — гарячіше. Як довго це триватиме — спитав.

Самійло Зорка знизав раменами.

— Невідомо. Бог його святий знає. То від якогось часу аж лячно мені з гетьманом говорити. Набіглі кровю очі глядять кудись в далечінь і неначе все бачать, нічого не бачучи... А казав мені Браницький, що ночами старий гетьман схоплюється з ліжка, снується як тюрёмник по кімнаті, а уста його безвільно шепчуть: на паль! на паль!

Козацький старшина здригнувся.

— Кого? — спитав тихо.

— Невідомо. А немає ночі, щоб котрийсь із цих чорнокирейників з ним не шептав. Щось погане кроїться, погане.. І нікому гетьман ні словечка не каже. Позавчора, знаєте, зайшов я з паперами в його кімнату, дивлюсь, а він сидить проти мапи

й глядить. Стою я коло дверей і жду, думаю, зачув, як я вхожу, та зараз же питає, з чим я прийшов. Стою, стою, а він нічого. Глядить як наврочений, а відтак як гримне кулаком в стіл, аж я злякався: Не дам! — засичав. — Не дам! Що — кому — Бог його знає...

Козацький старшина поволі підійшов до вікна.

— Може ви краще знаєте, Силуяне, ви тепер мабуть в десяте посольство вибираєтеся, то ви краще знаєте, які думки в гетьмана, які заміри його...

Старшина обернувся і силувано всміхнувся.

— Не вмієте лічити, Самійло, шкода, що так довго писарюєте в гетьмана; не в десяте посольство я їду, а в третє чи четверте.

Зорка похитав головою.

— А це таки неправда, от, що не кажіть, неправда. Ну, лічіть самі: їздили до Януша Радзівіла, відтак до Порти Отоманської, воно значить два, відтак до Москви — —

— А хіба ж можна лічити посольством поїздки до Москви?

— Туди брате, ще важче послувати, як куди інде... Ну, значить три, відтак у Швецію, значить чотири, тепер до хана, значить п'ять, ну... — й Самійло Зорка зацокався.

— Ну? — повторив з усмішкою старшина.

— Які бо ви догадливі! Та говоріть самі! Яким же чином я всі ваші посольства вилічуватиму...

Дубові двері широко відчинилися і в них поя-

вився гетьман. Зорка й Силуян замовкли й з пошаною вклонилися.

Гетьман важко дихав і неначе хитався на ногах. Зорка підбіг до нього.

— Ваша Ясновельможносте — —

Гетьман рухом руки перервав йому.

— Чегвертинського ще немає? — спитав з трудом.

— Ні, Ваша Ясновельможносте...

— Як прийде, хай зараз зголоситься до мене — сказав тихо гетьман й бачно глянув на Силуяна.

— Хто це?

Козацький старшина швидко підійшов до гетьмана й припав до його рук.

— Це я, Ваша Ясновельможносте, Силуян Мужилівський...

Гетьман обняв голову Силуяна, нахилився і пригулив її до своїх грудей.

— Здоров був, братіку! Здоров! — шепнув з трудом. — Добре, що зайшов... Я вчора ждав тебе... Добре, що зайшов..

— Ваша Ясновельможність тепер заняті...

— Так, так, це нічого. А ти зайди може пізніш, от хочби біля півночі, не спиться мені тепер, часу мало... — І гетьман потер рукою чоло... — А в мене до тебе діло єсть, до Швеції поїдеш, ти там знайомий, то швидше поладнаєш...

Мужилівський вклонився до ніг.

— Зайду, Ваша Ясновельможність, неодмінно зайду...

— Зайди, друже, пильне діло, дуже пильне... А часу так немає, так мало часу... — І гетьман

знову потер долонею чоло.

— Ваша Ясновельможність, я поладаю усі свої справи і таки зараз же досвіта зможу витхати.

— Зможеш досвіта? — видимо втішився гетьман. — Це добре, це дуже добре. Як найшвидше треба, як найшвидше... Зайди біля півночі. Буде Демович — Креховецький і поговоримо. Коби успіти на час.

Мужиловський знову вклонився.

— Дозволь, Ваша Ясновельможносте, що сповню всі твої заміри..

— Дай Боже! — шепнув гетьман — дай Боже! Так іди, братіку, а я ждатиму тебе...

І гетьман знову поцілував Мужилівського в голову, поволі обернувся і щез за дверима. Двері зачинилися.

Зорка переможно глянув на Мужилівського.

— Шість! — сказав.

— Що шість?

Шосте посольство! От і до десятка недалечко!

— Як він постарів, як він постарів! шепнув Мужилівський.

Зорка зповажнів.

— Силуяне, то ми його постаріли.

— Як це ми?

— Він не постарів. В нього ця ж сама сила, цей сам світлий ум, ця сама очайдушна відвага, ця сама геройська думка. Тільки серце хворе. А серце, голубе, тільки рідні можуть знищити, тільки свої. Чужі серця не зранять.

— Але свої вміють..

— От, Силуяне, недалекі ці часи, коли ви тут разом з нами в канцеляїї працювали, коли писарем разом із нами був Іван Грушка, той, що із о-саулом Ковалевським минулого року договір зі с-мигородським князем Ракочі підписав, пригадуєте?

— Чом би ні!

— От, тоді теж свої сала за шкуру заливали. А сьогодні! Не дс віри, що вони творять! Самі собі гріб копають, самі розвалюють те, що для них старий гетьман будував. Що старий ще живе, ще думає, це просто чудо. Немає дня, щоб чернь когось не вбила, майно якогось полковнича не спалила, когось зі старшин на паль не посадила. І немає дня, щоб якийсь горлоріз не проголосив себе гетьманом, а гетьмана зрадником і запродавцем. Зпершу гетьман напминав, перестерігав, саджав у тюрму, а тепер...

— Тепер? — кинув Мужилівський.

— Тепер казнить.

— І добре робить! — шепнув Мужилівський.

— Добре, але запізно...

— Запізно?

— Запізно. Немає йому на кому опертися. Немає Богуна, немає Нечая... А ми, останки...

— Росте нове покоління, на ньому опереться гетьман.

— Він уже ні, Силуяне, а на синові гетьмана, Юрасеві, молоде покоління не зможе опергися.

— А чорнокирейники?

Зорка задумався.

Сильні вони, дуже сильні, тільки їх мало...

І Зорка розвів руками.

— Таке вийшло, що всупереч гетьманові ні хто не важиться говорити, а хто й скаже, тому живим не бути. Самодержавець він справді, Єдиновладний, він не гетьман, не ватажок, що його можна по забаганкам козаків-черні скинути, а володар. Та по собі залишить руїну.

— Бога бійтесь...

Зорка нахилився до вуха Мужилівського й докінчив:

— Поки ця скала держиться, черваки лазять під нею та їй нічого не зроблять й самі розлізуться. Та розсиплеться скала...

І Зорка хитнув безнадійно рукою.

Мужилівський мовчки витягнув руку.

— Ну, до побачення! Йду я лагодитися в дорогу.

Зорка кріпко стиснув руку.

— Доброго здоров'я, Силуяне, а таки бачите, старий Зорка не бреше, до десятка недалечко..

Мужилівський всміхнувся і звернувся до дверей.

Та в тій же хвилі двері зі сіней відчинилися і в дверях появилася високий козарлюга, закутаний в чорну кирею.

— Четвертинський? — спитав.

Зорка підійшов до козарлюги.

— Добре, що ви прийшли, гетьман уже питався за вами.

Козарлюга хитнув головою, перейшов кімнату, легко застукав і ввійшов до кімнати гетьмань.

Мужилівський нахилився до Зорки.

— Четвертинський? — спитав

— Так.

— Подібний до своїх братів.

— І такий сам немова, як тамті. Бочку соли можна зісти, поки слово вистогне. Ну, бувайте здорові!

Розпращалися. Зорка поволі підійшов до стола. Сумерк стукав до вікон. Треба було закликати покойового, щоб засвітив.

Двері від гетьмана знову відчинилися і в них появився Четвертинський. Зорка підійшов до нього.

Четвертинський зніяковів.

— Вибачте, пане писарю. Їх Ясновельможність... — і Четвертинський не знав, як докінчити.

— В чому ж то річ, ваша милосте? Скажіть!

— Їх Ясновельможність бажає, щоб ми... залишилися самі...

Зорка легко вклонився.

— Будь ласка... Я уже й так скінчив свою роботу.

Четвертинський вибачався.

— Ви не гнівайтесь, пане писарю, річ в тому, що тут має бути гетьманський суд — —

Зорка спинив рукою дальші слова Четвертинського.

— Дозвольте, княже, я не бажаю собі нічого знати. Його воля є для мене приказом. А якби Їх Ясновельможність ще сьогодні потребував мене, так я в себе дома. Чи маєте ще які прикази для мене?

— Ні, Їх Ясновельможність тільки велів мені

прикликати Носача.

— Я там його пришлю. Доброго здоров'я, княже.

Четвертинський вклонився.

Зорка кинув оком на стіл і вийшов. Четвертинський залишився сам і поволі ходив по кімнаті. Хвилину здержався перед дверима, що вели до гетьмана; виглядало, що наче призадумався, чи піти до гетьмана, врешті рішив не йти і ждав далі.

Двері відчинилися і увійшов Тиміш Носач. Побачив Четвертинського, легко вклонився і спинився.

— Мене до вас покликали. Ваша Милість бажає собі?

Четвертинський глянув на нього.

— Не я вас кликав, а гетьман. Будь ласка, заждіть хвилину тут. І Четвертинський увійшов до кімнати гетьмана.

По хвилині вийшов і кивнув рукою.

— Їх Ясновельможність просить.

Носач ввійшов до гетьмана. Четвертинський зачинив двері і станув біля них.

Носач глянув по кімнаті. Спиною до вікна, опершись об нього, стояв Верещака. За столом, сидів гетьман і з-під лоба, похмуро дивився у даль.

Носач низько вклонився.

В кімнаті царила гнітуча тиша. Чутно було, що перед хвилиною тут була буря, яка ще не пройшла, а тільки трохи пошаліла, щоб пізніше, збираючи всі сили, розшаліти на добре.

Всі мовчали. Носач здержався при дверях й неповорушно стояв. Щось холодне пробігло по його шиї.

Гетьман важко дихав. Червоний, останній відблиск заходячого сонця, відбивався в його втомлених, набіглих кровю, очах.

Врешті повернув голову в сторону Носача й поволі почав говорити.

— Тимоше, ти знаєш, яка кара жде моїх старшин за якийнебудь бунт?

Холодне лезо меча торкнулось шиї Носача. Він вклонився і спокійним голосом відповів:

— Так, Ваша Ясновельможносте!

— Тимоше, чи я скривдив тебе колинебудь?

— Ні, Ваша Ясновельможносте, ніколи.

Гетьман бачно глянув на Носача й по хвилині, довго дивлячись в його очі, тихо сказав:

— Чого ж ти мене кривдиш?

В цих безмежно сумних, до краю втомлених очах Володаря України, Носач побачив не погрозу, не цей сталевий блиск, перед яким трусилися вороги, а боялися приятелі, а жаль, якийсь безмежний жаль.

Носач кинувся до ніг гетьмана. Щось стискало за горло, щось пекло в грудях. Обличчям своїм притулювся Носач до колін гетьмана й в цьому моменті дав би життя за те, щоб винагородити йому цю, незрозумілу для нього, кривду.

Довшу хвилину гетьман не ворухився. Неповорушно стояв при вікні Верещака, неначе скаменів при дверях Четвертинський.

Врешті рука гетьмана легко задрожала, й

важко піднялася. Гетьман положив руку на голову Носача й спитав:

— Чи знаєш, хто був Торговицький?

— Я пізніше довідався.

— Значить, ти вбив його в двобою, Тимоше?

— Ваша Ясновельможносте!! — прошептав у здивуванні Носач.

Гетьман наче з полекшою глянув спершу на Верещаку, відтак на Четвертинського. І звернувся до Носача.

— Ти знав Боглевську?

Носач піднявся і негайно щойно тепер очікуючи виміру кари, твердо сказав:

— Так, Ваша Ясновельможносте.

— Коли ти востаннє бачився з нею і Торговицьким?

— Не по лицарськи поступив Торговицький, Ваша Ясновельможносте, а я... я...

— І Носач замовк.

— Що ти? — спитав гетьман. — і ще додав:

— І не забувай, Тимоше, що говориш про покійного. Не слід споганювати пам'ять покійного лицаря що не може вже боронитись.

Від дверей почувся твердий голос:

— Залишилися ще товариші його, Ваша Ясновельможносте, а ці можуть оборонити чесне його ім'я.

Носач спалахнув.

— Не чесне, Ваша Ясновельможносте, не чесне! Як на сповіді присягаю, що говорю правду. Ось тут, тобі моя шабля, Ваша Ясновельможности, карай мене, як хочеш, та я чесно поступив. А

Торговицький не лицар. Бо Христина Боглевська моєю судженою була. Батьки не хотіли її дати мені, бо духопахолок я, Ваша Ясновельможносте, а вона багачка. І коли батьки Христини вибрали її за друга життя Торговицького, я мовчки вклонився їм і відійшов. Але ніхто мені не заборонив і не заборонить кохати цю жінку й в її обороні навіть смерть понести. Не моє було діло, коли Торговицький подарував їй сина, та коли пізніше вінчатися з нею не хотів — то це вже моє діло. Ваша Ясновельможносте, я був чесний. Знав я від Христини, що Торговицький в Чигирин прибуде, виїхав назустріч щоб сказати: — Ти відобрав честь в цієї жінки, яка для мене була світом й життям, в тебе шабля в мене шабля. Хай шабля вирішить, хто з нас правий... Але Торговицького вже не було в живих..

— А звідкіля знаєш, Тимоше, що Торговицький не хотів вінчатися з Христиною?

— Від неї самої, Ваша Ясновельможносте... Гетьман бачно глядів на Носача.

— Ти вже не застав у живих Торговицького?

— Ні, Ваша Ясновельможносте, присягаю на шаблю.

Гетьман звернувся до Верещаки й Четвертинського:

— Чи маєте ще які питання, вашмості?

Відповіддю була мовчанка.

Гетьман випрямився, і поволі, спираючись долонями об стіл, піднявся.

— Що ж, вашмості, винен є кари Тиміш Носач, вірник мій і осаул? Жду вашого слова!

Носач глянув у напрямі вікна. Верещаки не було видно, тільки велику тінь. Тінь Четвертинського зливалася з чорними дверми.

— Не винен! — впало твердо з-під вікна.

Не винен! — наче відгомін відбився коло дверей.

IX.

БАГРЯНИЙ ХРЕСТ

Пузина поволі спинив коня перед церквою і зліз з нього. Церква була відчинена. Довкруги царила тиша. Не довго думаючи, Пузина перейшов маленький цвинтар і тихо відчинив церковні двері, ввійшов туди й знову зачинив за собою. Уважно глянув. У церкві не було нікого.

— Дивно! — подумав — З якої ж речі манастирська церква відчинена в цій порі? Що воно, свято яке?

Поступив кілька кроків даліше й спинився: на східці престола сидів хтось, дівчина не дівчина, козак не козак. З козацька вдягнена, а довге чорне волосся жмутами спливало на рамена й плечі. В руках цієї дівчини-козака щось до сонця блестіло.

— Що воно таке? — подумав Пузина й тихенько, навшпильках підійшов ближче, заглядаючи з боку.

Отетерів.

Це була Оксана!

Не розуміючи, що робить, кинувся до неї і вхопив її за руки. Блискуче щось висовгнулося з її рук і з дзенькотом впало на кам'яну долівку. Очі Оксани спинилися на обличчі Пузини.

Оксана не здивувалась зовсім. Це ж було ясне: хто міг її, в найважчій, просто безнадійній справі, допомогти, як не той, що її безмежно кохав?

Це було таке ясне й таке самозрозуміле. Що вона колись відкинула кохання Пузини, що вона старалася про нього не думати, що її безмежно сердило, коли хтось щось доброго говорив про нього — це все було правда. Але що він появився саме тоді, коли вона сиділа безпомічна, розбита, що він з'явився тоді коли найбільш треба було допоміж й поради — це було зовсім ясне й зовсім на місці. Так повинно було бути й те, що сталося, сталося правильно. Ніхто інший не міг з'явитися тоді, ніхто інший не міг подати помічної руки, тільки Юрко, князь Пузина.

І Оксана, показуючи на золотий хрест, що лежав у її стіп і грав в проміннях сонця багрою рубінів, тихо прошептала:

— Ти бачиш, Юрку, все пропало, все втрачене. Скритка порожня.

Зпершу Пузина не зрозумів, що пропало й що втрачене. Але коли взяв у руки хрест, уважно його оглянув й побачив маленький чорний отвір — зрозумів усе. І тоді нагло зрозумів, хто був цим післанцем гетьмана, кого так, на приказ гетьмана сторожив Четвертинський, з ким говорив Верещака й чому Верещака звільнив його з присяги. Тепер стало йому все таке ясне, таке ясне, що ця ясність розсаджувала йому груди, сіяла в його очах і хотілося кричати з радості:

— Оксано! Оксано! Моя! Моя!

Він став навколішках біля Оксани й лагідно притулив її голівку до себе. Тихо гладив її волосся і промовляв найніжнішими словами. Це нічого страшного, казав Пузина, вони найдуть ще

документ і віддадуть його гетьманові. Вони вдвійку добудуть його. Що скритка багряного хреста порожня, то ще не значить, що документу взагалі немає. Кудись його сховали, але вони його найдуть. Він, Пузина, тепер допоможе їй. Вони мусять цей документ найти й коли дотепер поодиноким їм було важко, то вдвійку воно буде прекрасно. Ще трошки, трішечки, а документ буде в їх руках. О, тепер Пузина вже нікому не **віддасть** Оксани, тепер уже Оксана його, на віки, вони разом працюватимуть, разом верстатимуть важкий шлях життя. І ніхто вже не стане їм на дорозі, ніхто.

Богоматір дивилася на них згори своїми глибокими, болючими очима, соняшна мряка легконіжно окутувала їх, а тихий голос Пузини щораз то більше успокоював Оксану. Може воно і справді так буде... Одже ж вдвійку легше буде найти цей документ, напевно легше.. Але чи їм ніхто не стане на дорозі? Зараз, зараз, адже ж вона мала до когось сказати “ілелі, ілелі”, ні, це хтось мав до неї зголоситись з цими словами. Й Оксана наче пробудилася із сну.

— Юрку, до мене зараз зголоситься хтось.

— Хто?

— Не знаю. Верещака так сказав.

— Що ж тобі сказав Верещака?

— Що як прийде до мене хтось, що скаже умовлені слова, то я маю його слухати, так як його й все робити, що він накаже.

Радісна усмішка пробігла по обличчі Пузини. Поволі встав, поправив на собі кирею і нахиляючись до Оксани, твердим голосом сказав:

— Ілелі, ілелі!

Оксана оторопіла.

— Юрку! — вишептала. — То ти?

— Я! — всміхнувся широко Пузина. — Не віриш?

— А... — почала говорити й не могла докінчити.

— Знаю! — хитнув головою Пузина. — А мої залицяння до інших жінок, мої нічні гулянки, про які ціла Україна гуде, ці сотні жінок, що я їх в путь нечестиву — —

Оксана поклала свою долоню на уста Пузині й не дала докінчити. Ціла в огні шепнула:

— Це неправда!

— Дівчино! Дівчино! — похитав головою Пузина. — Коли я колись божився, що все те не правда, ти не ймила віри мені й через те покинула мене, а тепер, коли я признаюся до всього того, про що небаром пісні співатимуть, ти не ймеш мені віри.

— Бо це неправда! зокопилила губи Оксана.

— В тому й річ, що правда!

Оксана розсердилась.

— Неправда й кінець! Ти б інакше не носив цього, що носиш! — І Оксана тицьнула пальчиком в лівий бік киреї, де вигаптована була людська чашка.

— В цьому й ціла загадка, кохана моя, що я саме тому гуляв і гуляю, що це ношу.

Через хвилину Оксана старалась зрозуміти, але воно не виходило.

— Не розумію.

— Зовсім просто. Коли голубонько князь Пузина бавиться і гуляє, то всі кажуть, він нічого не робить і нічого не варта. І тоді перед князем Пузиною можна різні секрети говорити й тоді жінки можуть йому розказувати, про що їм їхні чоловіки говорять і з ким їхні чоловіки стрічаються. Бо князь Пузина це ніяка таємнича людина. Має гроші і гуляє. Що ж можна жадати від Пузини? Але коли б князь Пузина не гуляв коли б оточився таємницею, тоді б всі сказали: це дуже небезпечний цей князь Пузина. Він завжди мовчить, з ніким не приятелює, жінок уникає. Стережіться його. І стереглися б його й він не міг би працювати так, як він працює.

Брови Оксани збіглися в лук.

— Чому ж ти мені цього швидше не сказав, Юрку?

— Бо не міг, серденько. Присягнув.

— А тепер?

— Тепер Верещака звільнив мене від присяги. Коли побачив тебе й поговорив з тобою, велів мені поїхати до тебе й звільнив мене. Знав, приятель, що робить.

Очі Оксани запавутинились.

— А це був правдивий Верещака?

— Якто правдивий — не зрозумів Пузина.

— Бо я колись бачила Верещаку, але тамтой був інакший, зовсім інакший і... паний.

Пузина сердечно розреготався.

— Оксаночко, ти ще нераз можеш зустрітись з таким Пузиною, що про нього ти навіть у снах не снила...

Закинула йому руки на шию і пригорнулась.

— Але цей правдивий буде завжди біля мене — шепнула тихо.

Тишину заколотив монастирський дзвінок. Обидвоє наче пробудились.

— Треба йти... А що ми тепер зробимо?

Пузина підняв хрест.

— Звідкіля ти його взяла?

— Звідсіль. — І Оксана показала рукою — Це жертва Христини. Її вже немає в живих.

— Христина померла? — щойно тепер довідався Пузина. — Це погано.

— Я ж кажу тобі, що вже все пропало.

Пузина повісив хрест.

— Так, тепер справді важко буде знайти документ. Останній слід втрачений. Ну, побачимо. Ти заїхала в монастир?

— Так, а ти?

Пузина всміхнувся.

— Ще нема таких добрих часів, щоб чоловіки в жіночий монастир заїздили. А тепер зробимо так. Ти піди до ігумені, розкажи, що ти бачила цей хрест, що він тобі вже непотрібний, попрашайся і вертаймося в Чигирин. Нічого тут уже шукати. Там порадимось з гетьманом, що й як робити. Може Четвертинський, або Верещака якісь нові сліди найшли. Я пожду тебе біля монастиря.

Вийшли разом з церкви. Пузина обережно зачинив браму. Оксана стежинкою пішла в монастир, а Пузина вийшов на дорогу. Кінь пасся на траві. Пузина набрав у жменю трохи трави, вичистив коня, поправив сідло й ждав. Знову вертатись

з нічим. Погано! Треба роботу починати наново.

Підвів коня під монастирську браму й ждав.

— Щось вона бариться! — подумав і глянув на сонце. — Коби хоч перед вечором заїхати до Чортової Балки. Переночувати можна буде й коням відпочати дати, бо ще перед Чигирином впадуть з перевтоми. В Чигирині теж не буде можна довго попасати...

Оперся об мур і ждав. Хоч документу не було, на душі Пузини було ясно й радісно. Якась дивна солодка сонність заволоділа тілом. Нагло його вухо, зачуло швидкі кроки за муром. Хтось біг до брами.

— Оксана! — подумав Пузина й поки вспів підійти до коня, вузька фірточка в брамі відчинилася і на дорогу вибігла Оксана. Обличчя її сяло від радощів, а в руці держала якийсь маленький звій.

— Юрку! Документ! Юрку! Документ! — кричала Оксана й бігла до Пузини.

Пузина скочив назустріч і витягнув руку.

Оксана подала йому вузьке пасмо пергаміну. Швидко розгорнув його й почав схвильовано читати:

“Во імя Пресвятої Тройці, Отця, Сина й Св. Духа. Амінь

“...Ми Лукаш Єльський, Маршалок, Адам Спитек Бжеський, Стольник, Урядники повіту Пинського яко послі, своїм і всеї Браті повіту нашого іменем присягаємо Богу, в Тройці Святій Єдиному, Найсвятішій Матері Божій і всім Святим, згідно з обрядом і наукою віри нашої, нам че-

рез Апостолів даної нами визнаваної — що то все, що ми з Його Милістю Паном Гетьманом Військ Запорозьких від імені й по дорученню всеї Браті постановили, відносно вічного й нерозривного союзу — ми самі й ті, котрих іменем ті річи становимо, здержимо у всіх до нашого союзу належних умовах та пунктах і потомки наші — під обов'язком присяги тепер нами даної — здержати будуть повинні...

— Це цей сам документ! Цей сам! — крикнув Пузина.

— Читай читай! гарячкувалась Оксана. — Може він не цілий? Може щось баркує?

— Звідкіля його маєш? — спитав схвильовано Пузина.

— Знаєш, Христина, вміраючи, залишила листа й перед смертю віддала ігумені цей документ. Він був захований в скритці, але Христина знала про це, витягнула його і передала... Та читай, читай..

“...Обіцяєм, що ніколи не будем думати ні про зраду, ні про розірвання злуки нашої з Військом Запорозьким. Не будем також таємно підюджувати проти нього ніяких сторонніх ворогів — хочби й найближчих нам — ми разом з тим Військом стояти будемо, не вимовляючись бизьким родством з ними. До того, всеї Браті іменем, зобов'язуємось про всякі ворожі заходи проти Війська Запорозького, які б нам на нашім пограниччю стали відомі, завчасу повідомляти й про все, що на шкоду Україні й усьому війську мало б готуватись, маємо перестерігати, ні в чим вірности

союзницької не порушаючи.

...Віри як Православної Грецької, так і Римської Католицької, свобод і грانیць наших обопільних — коли б хто з ворогів на них наступати мав — одностайно з Військом нашим Запорозьким ми й нащадки наші боронити будемо...

...Всі обов'язки, союзові присущі, хоч би тут про них і не згадалося, виконати обопільно й заховати ми повинні вічно. Так нам допоможи, Господи Боже, й невинна Мука Господа Христа...

...А по виконанню присяги поіменовані ЙМГП Посли — Й. М. Пан Лукаш Ельський Маршалок, пан Адам Спитек Бжеський Стольник повіту Пинського з Братією нашою на той час будучою, для більшого ґрунтового забезпечення Союзу при печатках своїх руками власними підписалися, обіцяючи, що те саме всі Й. М. Панове шляхта Пинська незволікаючи учинити мають.

Діялось дня 20 червня 1657 р."

На радощах Пузина обняв Оксану.

— А не казав я, що обидвоє ми швидше знайдемо Документ у нас. А тепер в Чигирин, до гетьмана.

Оксана метнулась за браму й по хвилині ціла брама відчинилась. Зіркатий, форкаючи вибіг на дорогу й коли побачив коня Пузини, легко зіржав.

Пузина сидів на коні.

— Бачиш, Оксано, наші коні пізнали себе, — сказав Пузина, обертаючись до Оксани конем.

Радісно всміхаючись, Оксана поправилась на сідлі, закутуючись в чорну кирею.

Рванули з копита.

Назустріч їм сонце кидало потоки золота. А за ними, крізь куряву, дивились глибокі, рахманні очі ігумені й біла рука рисувала в повітрі знак хреста.

Полум'я свіч захиталося. Гетьман глянув на Верещаку, Четвертинського, Носача й Пузину, хвилину мовчав і почав далі читати:

“Може недоладно пишу, Ваша Ясновельможносте, та знаю, що смерть моя близька. А тільки Бог і Ти повинен це знати... Ваша Ясновельможносте, це не чернь бунтується проти Тебе, це москалі розіслали по всій Україні своїх емісарів, щоб знищити те все, що Ти придбав. А підюджена чернь нищить де може й вбиває кого може. Коли я побачила, що юрба черні з колами йде проти нас, а веде її висланник Москви, я знала, що нас ніхто не врятує. І тоді мій чоловік сказав мені: втікай, я старатимуся спинити їх, ніч, може вдасться врятувати тобі цей документ, що його маєш на шиї. Памятай, що в нас син... А я уже дам знак, де є документ. І я мусіла втікати, я мусіла кинути в останній хвилині того, хто мені дорожчий над моє життя був... Я мусіла рятуватись, бо в мене був документ, який Тобі є потрібний, Ваша Ясновельможносте, й нашій вітчизні... І вибач, на цьому місці, Ваша Ясновельможносте, що ми звінчалися крадькома, втайні. Краще працювати окремо, а коли й мій чоловік і я всюди говорили, що ми не звінчані, всі вважали, що ми погнівались і вигід-

ніше було Семенові переховуватись у мене, або передержувати тайні документи.

Гетьман на хвилину перервав і глянув на Носача. Відтак читав далі.

“...Важко мені Ваша Ясновельможносте, писати. Рана пече. Московські посіпаки не дігнали мене, але післали за мною кулю... А коли вислідили наше житло, то й мені треба було втікати до монастиря, до тети моєї, ігумені, бо нікуди було мені схритись.

А тепер, Ваша Ясновельможносте, прохання вміраючої людини: похороніть мого чоловіка, могого Семена, так, як на це заслуговує герой. І знай, Ваша Ясновельможносте, що ніякі договори й ніякі союзи не знищать ненависті крови.

Документ і цього листа передаю мати ігумені, моїй теті. Може колись дійде до Твоїх рук, Ваша Ясновельможносте....

Христина Торговицька.

Полум'я свіч загоріло сильно, ярко.

КІНЕЦЬ

З М І С Т :

I Тіни черемки	5
II В коршмі "Під сивою кобилою"	21
III Наймичка	41
IV Чортова Балка	56
V Дух степу	69
VI Право меча	76
VII Чорна кирея	95
VIII Тінь Пугача	113
IX Багряний хрест	125

